

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Соціальна робота з внутрішньо переміщеними
особами та біженцями»

Виконав: студент групи СЗ-24-1м
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

Поздняков О. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник Корягіна Т. В. доцент
кафедри соціального забезпечення
та податкової політики
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(місце роботи)

_____ (посада)

_____ (науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

“ _____ ” _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Позднякову Олександрю Анатолійовичу
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями.

керівник роботи Корягіна Т. В. доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики, затверджена наказом УМСФ
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

від “01” вересня 2025 р. № 708кс

2. Строк подання студентом роботи 15.01.2026 р.

3. Вихідні дані до роботи нормативно-правові акти з питань забезпечення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами; статистичні дані Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України; праці вітчизняних науковців; матеріали інтернет-ресурсів.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретико-методологічні засади соціальної роботи з внутрішньо
п

2. Оцінка сучасного стану соціальної роботи з внутрішньо переміщеними
рсобами та біженцями в Україні

3. Напрями вдосконалення соціальної роботи з ВПО та біженцями в контексті
управління соціальними ризиками.

4. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових
креслень) 3 таблиці; 1 рисунок.

5. Дата видачі завдання “02” вересня 2025 р.

н

и

м

и

о

с

о

б

а

м

и

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	вересень 2025 р.	Виконано
2.	Складання плану (змісту) роботи	вересень 2025 р.	Виконано
3.	Написання першого розділу роботи	вересень 2025 р.	Виконано
4.	Консультації з науковим керівником	згідно з графіком консультацій	Виконано
5.	Написання другого розділу роботи	жовтень 2025 р.	Виконано
6.	Консультації з науковим керівником	згідно з графіком консультацій	Виконано
7.	Написання третього розділу роботи	листопад 2025 р.	Виконано
8.	Консультації з науковим керівником	згідно з графіком консультацій	Виконано
9.	Написання вступу та висновків до роботи	грудень 2025 р.	Виконано
10.	Оформлення роботи, надання її науковому керівнику, отримання відгуку	січень 2025 р.	Виконано
11.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до роботи	січень 2025 р.	Виконано
12.	Здача роботи на кафедрі	січень 2025 р.	Виконано
13.	Захист роботи	січень 2025 р.	

Студент _____
(підпис)

Поздняков О. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник _____
(підпис)

Корягіна Т. В.
(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Поздняков О. А. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями.

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, 2026.

Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота викладена на 79 сторінках, містить 3 таблиці, 1 рисунок. Список використаних джерел налічує 52 найменувань.

У магістерській кваліфікаційній роботі досліджено теоретичні та прикладні аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні в умовах повномасштабної війни та тривалого вимушеного переміщення населення. Розкрито сутність внутрішнього переміщення та вимушеної міграції як комплексного соціального ризику, що формує багатовимірні загрози для соціального функціонування осіб, сімей і громад.

У роботі визначено внутрішньо переміщених осіб і біженців як багатовимірний об'єкт соціальної роботи, охарактеризовано соціальну неоднорідність цієї категорії та обґрунтовано необхідність диференційованих і комплексних підходів до надання соціальних послуг. Систематизовано основні теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з ВПО та біженцями, зокрема екосистемний, психосоціальний, травма-інформований, орієнтований на сильні сторони та правозахисний підходи.

Проаналізовано масштаби внутрішнього переміщення і біженства в Україні, сучасний стан системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців. Проведено оцінку ефективності соціальної роботи з ВПО та біженцями крізь призму управління соціальними ризиками, виявлено ключові проблеми функціонування системи соціальної підтримки, зокрема фрагментарність допомоги, нерівність спроможності громад і обмежену міжвідомчу координацію.

Обґрунтовано напрями вдосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями, зосереджені на розвитку превентивних заходів управління соціальними ризиками та посиленні інтеграції державних і місцевих механізмів соціальної роботи. Запропоновано підходи до підвищення ефективності соціального супроводу, міжсекторальної взаємодії та орієнтації соціальних послуг на довгострокову соціальну інтеграцію і життєстійкість ВПО та біженців.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих висновків і рекомендацій у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, соціальних служб і громадських організацій, що працюють з внутрішньо переміщеними особами та біженцями, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: соціальна робота, внутрішньо переміщені особи, біженці, соціальні ризики, соціальні послуги, управління соціальними ризиками, соціальна інтеграція, воєнний стан.

ABSTRACT

Pozdniakov O. A. Social Work with Internally Displaced Persons and Refugees.

Master's Qualification Thesis for the Degree of Master of Science in Specialty 232 "Social Security". University of Customs and Finance, Dnipro, 2026.

The master's qualification thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references, and appendices. The thesis is presented on 79 pages and contains 3 tables and 1 figure. The list of references includes 52 sources.

The master's qualification thesis examines the theoretical and applied aspects of social work with internally displaced persons and refugees in Ukraine under the conditions of full-scale war and prolonged forced population displacement. The essence of internal displacement and forced migration is revealed as a complex social risk that generates multidimensional threats to the social functioning of individuals, families, and communities.

The study defines internally displaced persons and refugees as a multidimensional object of social work, characterizes the social heterogeneity of this group, and substantiates the need for differentiated and comprehensive approaches to the provision of social services. The main theoretical approaches and models of social work with internally displaced persons and refugees are systematized, including ecosystem, psychosocial, trauma-informed, strengths-based, and rights-based approaches.

The scale of internal displacement and refugee flows in Ukraine, as well as the current state of the social security system and social services for internally displaced persons and refugees, are analyzed. The effectiveness of social work with internally displaced persons and refugees is assessed through the lens of social risk management. Key problems in the functioning of the social support system are identified, including the fragmentation of assistance, inequality in the capacity of territorial communities, and limited interagency coordination.

Directions for improving social work with internally displaced persons and refugees are substantiated, with a focus on the development of preventive social risk management measures and the strengthening of integration between state and local social work mechanisms. Approaches to enhancing the effectiveness of social support, cross-sectoral cooperation, and the orientation of social services toward long-term social integration and resilience of internally displaced persons and refugees are proposed.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained conclusions and recommendations in the activities of public authorities, local self-government bodies, social services, and non-governmental organizations working with internally displaced persons and refugees, as well as in the educational process of higher education institutions.

Keywords: social work, internally displaced persons, refugees, social risks, social services, social risk management, social integration, martial law.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ТА БІЖЕНЦЯМИ	10
1.1 Соціальні ризики внутрішнього переміщення та вимушеної міграції	10
1.2 Внутрішньо переміщені особи та біженці як об'єкт соціальної роботи	15
1.3 Теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями	22
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ТА БІЖЕНЦЯМИ В УКРАЇНІ	30
2.1 Масштаби внутрішнього переміщення і біженства в Україні	30
2.2 Аналіз системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців	36
2.3 Оцінка ефективності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями крізь призму управління соціальними ризиками	43
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВПО ТА БІЖЕНЦЯМИ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ РИЗИКАМИ	49
3.1 Превентивні заходи у сфері управління соціальними ризиками внутрішньо переміщених осіб та біженців	49
3.2 Посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми	57
Висновки до розділу 3	68
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентні за масштабами внутрішні та зовнішні міграційні процеси, які суттєво трансформували соціальну структуру українського суспільства та загострили спектр соціальних ризиків. Мільйони громадян були змушені залишити місця постійного проживання, втративши житло, роботу, соціальні зв'язки та доступ до звичних соціальних сервісів. У цих умовах внутрішньо переміщені особи та біженці опинилися серед найбільш вразливих категорій населення, що актуалізує проблему ефективної соціальної роботи як ключового інструменту пом'якшення негативних наслідків вимушеного переміщення.

Сучасний стан соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями характеризується поєднанням державних, муніципальних і недержавних механізмів підтримки, спрямованих на забезпечення базових соціальних гарантій. Водночас практика засвідчує наявність низки проблем і суперечностей, зокрема фрагментарність соціальних послуг, обмежену координацію між суб'єктами соціальної роботи, нерівність доступу до допомоги залежно від спроможності територіальних громад, а також домінування короткострокових, компенсаторних заходів. За таких умов соціальна робота часто орієнтована на реагування на вже наявні кризові ситуації, тоді як питання управління довгостроковими соціальними ризиками залишаються недостатньо врегульованими.

На сучасному етапі державна політика у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб і біженців ґрунтується на нормативно-правових актах та програмних документах, що визначають права, гарантії та механізми соціального захисту зазначених категорій населення. Разом із тим ефективність їх практичної реалізації значною мірою залежить від спроможності системи соціальної роботи адаптуватися до динамічних умов воєнного часу, інтегрувати зусилля різних рівнів управління та впроваджувати

ризик-орієнтовані підходи, що зумовлює потребу в науковому осмисленні сучасних практик соціальної роботи з ВПО та біженцями і пошуку шляхів їх удосконалення.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що проблематика соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, управління соціальними ризиками та розвитку соціальної роботи є предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У працях дослідників розглядаються питання соціальної вразливості, механізми адаптації та інтеграції ВПО, роль держави й громад у наданні соціальних послуг, а також вплив вимушеного переміщення на ринок праці, житлову сферу та соціальну згуртованість. Водночас недостатньо розробленими залишаються комплексні підходи до вдосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями саме в контексті управління соціальними ризиками, з врахуванням взаємодії превентивних, інституційних і територіальних чинників. Недостатня наукова розробленість зазначеного аспекту проблеми, а також його висока практична значущість в умовах воєнного стану зумовили вибір теми магістерської кваліфікаційної роботи, її актуальність і соціальну значущість.

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є наукове обґрунтування теоретичних засад і практичних аспектів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні в контексті управління соціальними ризиками, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів соціальної роботи. Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено розв'язання таких завдань дослідження:

- розглянути соціальні ризики внутрішнього переміщення та вимушеної міграції;
- визначити внутрішньо переміщених осіб та біженців як об'єкт соціальної роботи;
- проаналізувати теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями;
- оцінити масштаби внутрішнього переміщення і біженства в Україні;

- провести аналіз системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців;

- провести оцінку ефективності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями крізь призму управління соціальними ризиками;

- запропонувати превентивні заходи у сфері управління соціальними ризиками внутрішньо переміщених осіб та біженців;

- розглянути посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми.

Об'єктом дослідження є система соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні.

Предметом дослідження є сукупність соціально-економічних та організаційних відносин, що виникають у процесі управління соціальними ризиками внутрішньо переміщених осіб і біженців у межах системи соціальної роботи.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналіз і синтез для узагальнення теоретичних підходів, індукцію та дедукцію для формування висновків, абстрагування й узагальнення для виокремлення суттєвих ознак досліджуваних процесів, а також системний і структурно-функціональний методи для аналізу механізмів соціальної роботи. Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти України, офіційні статистичні та аналітичні матеріали органів державної влади, звіти міжнародних організацій і наукові публікації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання запропонованих рекомендацій у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, соціальних служб і громадських організацій, що працюють з внутрішньо переміщеними особами та біженцями. Матеріали роботи можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти під час вивчення дисциплін з соціальної роботи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ТА БІЖЕНЦЯМИ

Соціальні ризики внутрішнього переміщення та вимушеної міграції

Внутрішнє переміщення та вимушена міграція є одними з наймасштабніших соціальних процесів сучасної України й водночас – одними з найбільш ризикогенних явищ для людини, сім'ї, громади та держави. Переміщення доцільно розглядати не лише як факт зміни місця проживання, а як комплексний соціальний ризик, що запускає ланцюг вторинних ризиків: економічних, житлових, медичних, освітніх, правових, психологічних, ризиків соціальної ізоляції та дискримінації, а також загроз безпеці та соціальній згуртованості. Така постановка питання дає змогу перейти від опису окремих проблем до системного аналізу ризиків, їхніх причин, механізмів накопичення і можливостей мінімізації засобами державної політики та соціальної роботи.

Для коректного аналізу соціальних ризиків необхідно чітко розмежувати правові статуси й соціальні категорії. Внутрішньо переміщена особа (далі – ВПО) у правовому полі України – це особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання), яку змусили залишити місце проживання внаслідок/для уникнення наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Це визначення закріплене у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якому підкреслюється обов'язок держави запобігати передумовам вимушеного переміщення, забезпечувати захист прав і свобод ВПО та створювати умови для добровільного повернення або інтеграції за новим місцем проживання [1]. У контексті управління соціальними ризиками це означає, що переміщення визнається явищем, яке

потребує комплексної політики зменшення шкоди та відновлення соціального функціонування.

Біженці та особи, які потребують міжнародного захисту, належать до категорій міжнародного права (для них діє інша система гарантій і процедур). Водночас у соціальній роботі групи біженців/шукачів притулку й вимушених мігрантів часто розглядають у спільному вразливому полі з ВПО, оскільки ключовою ознакою є вимушеність переміщення, руйнування звичного способу життя та різке зростання ризиків базових соціальних функцій: зайнятості, житла, доступу до послуг, підтримки сім'ї, безпеки.

Важливо враховувати і масштаб явища. За даними UNHCR у звіті року в Україні було приблизно 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб, а станом на лютий 2025 року – близько 6,9 млн українців перебували у статусі біженців у світі [2], що підкреслює те, що внутрішнє переміщення і вимушене переміщення за кордон становлять дві взаємопов'язані, але різні траєкторії, кожна з яких формує специфічні ризики та потребує відмінних інструментів соціальної роботи: в Україні – через систему соціального захисту, соціальних послуг і спроможність громад; за кордоном – через інтеграційні політики країн перебування, режим тимчасового захисту, доступ до праці, освіти та житла [2].

У межах управління соціальними ризиками переміщення доцільно аналізувати як взаємодію трьох компонентів: ризикової події (тригера), експозиції/вразливості та соціальних наслідків. Ризиковою подією виступають війна, окупація, насильство, руйнування інфраструктури, загроза життю та порушення прав. Експозиція і вразливість визначаються соціально-демографічними характеристиками та ресурсами домогосподарства (наявність дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, стан здоров'я, доходи, соціальний капітал, доступ до документів). Наслідками стають погіршення добробуту, житлова нестабільність, безробіття, освітні втрати, травматизація, погіршення здоров'я, зростання конфліктності, соціальна ізоляція. Саме така рамка дає можливість визначати, які ризики є первинними, які – вторинними,

які піддаються профілактиці, а які потребують реагування і відновлення.

Українські дослідження наголошують, що соціальна вразливість ВПО має багатофакторний характер і формується через руйнування економічних, соціальних і культурних зв'язків. Зокрема, у статті І. Новак підкреслено, що вимушене переміщення спричиняє ризики соціального відторгнення, обмеження доступу до освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, а також посилює загрозу соціальної ізоляції в приймаючих громадах [3]. Важливо методологічно, що ризик тут не є «одним» (наприклад, лише бідність), а виступає пакетом взаємопов'язаних загроз, які можуть взаємно підсилювати одна одну.

З позицій української наукової думки доцільно систематизувати соціальні ризики вимушеного переміщення за сферами їх прояву, а також за рівнями (мікро-мезо-макро), що допомагає логічно обґрунтувати інструменти соціальної роботи і державної політики.

По-перше, економічні ризики (втрата доходів, зайнятості, професійного статусу) становлять базу багатьох вторинних проблем. В умовах переміщення порушуються звичні канали працевлаштування, зростають витрати на житло і базові потреби, що підвищує ризик бідності та залежності від допомоги. У науково-аналітичній записці [4] акцентовано на високій фінансовій вразливості ВПО, труднощах пошуку тимчасового перебування і потребі системного моніторингу та заходів стимулювання самозабезпечення. М. Біль – авторка записки також вказує, що масштаби переміщення 2022 року суттєво перевищили показники попередніх хвиль, що зумовило більш виражене навантаження на інституції та інфраструктуру, а отже посилення ризиків для самих ВПО і приймаючих громад [4].

По-друге, житлові ризики є одним із найбільш чітких блоків, оскільки саме житло виступає ключовою умовою стабілізації і відновлення соціального функціонування. Дефіцит доступного житла, залежність від орендного ринку, тимчасові місця проживання формують тривалу невизначеність і підвищують загрозу повторних переміщень. Українські наукові та прикладні дослідження

підкреслюють зв'язок житлової нестабільності з іншими ризиками – працевлаштуванням, доступом до послуг, психоемоційним станом і конфліктністю в сім'ї. Зокрема, В. Нікітіна, аналізуючи соціальну вразливість ВПО як підставу соціальної роботи, наводить дані про поширеність орендного проживання серед переселенців та пов'язані з цим ризики, що робить житлову проблему одним із першочергових напрямів соціальної підтримки [5].

По-третє, соціально-психологічні ризики включають наслідки травматичного досвіду, втрат, невизначеності майбутнього, зміну ролей у сім'ї, емоційне виснаження. У цьому контексті українська наукова дискусія підкреслює, що психосоціальні наслідки є не «додатком» до матеріальних проблем, а одним із факторів, який визначає успішність адаптації та інтеграції. Важливим є підхід, представлений у статті О. Малиновської та Л. Яценко, де вимушена внутрішня міграція розглядається як виклик суспільній стійкості, а негативні наслідки аналізуються на рівні індивіда, громади та держави [6]. Така постановка питання має методологічне значення: вона дає можливість трактувати психологічні наслідки і соціальну дезадаптацію не як «приватну проблему», а як фактор ризику для соціальної згуртованості та стійкості соціальних інститутів.

По-четверте, ризики соціальної ізоляції, стигматизації та конфліктності виникають у процесі взаємодії ВПО з приймаючими громадами. І. Новак підкреслює, що соціальне залучення/відторгнення є ключовою віссю, через яку розкривається вразливість вимушених мігрантів: відчуття «чужості», слабка включеність у локальні мережі підтримки та обмежені можливості участі у житті громади формують довготривалі обмеження для інтеграції [3]. Із точки зору соціальної роботи це означає потребу не лише у матеріальних інтервенціях, але й у заходах соціальної інтеграції: підтримці комунікації, розвитку спільнот, створенні безпечних просторів, роботі зі стереотипами та локальною напругою.

По-п'яте, інституційні та управлінські ризики проявляються через перевантаженість соціальної інфраструктури, нестачу кадрових і фінансових

ресурсів, фрагментарність координації між суб'єктами допомоги. М. Біль у науково-аналітичній записці прямо наголошує на значному навантаженні на соціальну інфраструктуру та необхідності систематизації інформації, посилення спроможності соціальних служб, комплексного моніторингу переміщень [4]. Таким чином, у фокусі управління ризиками опиняється не лише «вразлива людина», а й спроможність системи забезпечити стабільний доступ до послуг та підтримки.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що соціальні ризики вимушеного переміщення мають каскадний характер: один ризик породжує або підсилює інші. Житлова нестабільність підвищує економічну вразливість; економічна нестабільність посилює психологічний стрес; психоемоційні проблеми ускладнюють працевлаштування і соціальну інтеграцію; низька інтеграція збільшує ймовірність повторних переміщень. У свою чергу, тривалість переміщення трансформує ризики з «гострих» у «хронічні», що вимагає переходу від кризового реагування до довгострокових політик інтеграції, підтримки самозабезпечення та відновлення соціального капіталу [6]. Такий підхід безпосередньо пов'язаний із логікою управління соціальними ризиками: ключовою стає не тільки компенсація наслідків, але й раннє виявлення вразливостей, профілактика ризиків та формування стійкості домогосподарств і громад.

Отже, соціальні ризики внутрішнього переміщення та вимушеної міграції в Україні мають багатовимірний характер і проявляються на мікрорівні (індивід і сім'я), мезорівні (приймаючі громади та соціальна інфраструктура) і макрорівні (соціальна стійкість держави, довіра до інститутів, рівень суспільної згуртованості). Українські наукові дослідження підтверджують, що за відсутності системного, ризик-орієнтованого підходу зазначені ризики не лише зберігаються, а й накопичуються, трансформуючись у довгострокові соціальні проблеми, які ускладнюють процеси інтеграції ВПО та біженців і створюють додаткові виклики для розвитку громад. У цьому контексті соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями

має розглядатися як ключовий інструмент управління соціальними ризиками, спрямований не лише на надання матеріальної допомоги, але й на відновлення соціального функціонування, зміцнення адаптаційного потенціалу, підтримку соціальної інтеграції та зниження рівня соціальної напруги в приймаючих громадах. Саме комплексне поєднання соціального супроводу, психосоціальної підтримки, сприяння зайнятості, житлових рішень і розвитку міжсекторальної взаємодії створює підґрунтя для підвищення стійкості як окремих осіб і сімей, так і суспільства загалом.

Внутрішньо переміщені особи та біженці як об'єкт соціальної роботи

Внутрішньо переміщені особи та біженці в сучасних умовах України є однією з найбільш соціально вразливих категорій населення й водночас – стратегічно важливим об'єктом соціальної роботи та соціальної політики. Масове вимушене переміщення, спричинене війною, породжує комплексні наслідки: порушення життєвих траєкторій, втрату житла й доходів, розрив соціальних зв'язків, зниження доступу до соціальних послуг, посилення ризиків бідності та соціальної ізоляції. Українські аналітичні та наукові джерела підкреслюють, що вимушене переміщення має не лише гуманітарний, а й довгостроковий соціальний вимір, який потребує системної відповіді держави та громад, зокрема через інструменти соціальної роботи та управління соціальними ризиками [4; 7; 9].

У теорії соціальної роботи об'єктом традиційно вважають особу, сім'ю, групу чи спільноту, соціальне функціонування яких порушене або істотно ускладнене внаслідок дії соціальних ризиків і складних життєвих обставин, що зумовлює потребу у професійній підтримці та соціальних інтервенціях. Нормативно-правова база України закріплює цю логіку через поняття «вразливі групи населення» та «складні життєві обставини». Закон України «Про соціальні послуги» визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих

обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків; отримувачами соціальних послуг є особи/сім'ї з вразливих груп населення та/або ті, хто перебуває у складних життєвих обставинах і потребує допомоги [7]. ВПО як соціальна категорія майже завжди входить у поле таких обставин, оскільки переміщення пов'язане з втратою ресурсів і зростанням ризиків у кількох сферах одночасно.

Правовий статус ВПО визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який трактує ВПО як особу, змушену залишити місце проживання внаслідок/для уникнення наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, порушень прав людини або надзвичайних ситуацій [8]. Важливо підкреслити, що законодавче визначення статусу ВПО створює юридичні гарантії доступу до окремих форм підтримки, але не забезпечує автоматичного відновлення соціального функціонування: у багатьох випадках потрібні адресні соціальні послуги, соціальний супровід, кейс-менеджмент, психосоціальна підтримка, сприяння зайнятості та інтеграції у приймаючих громадах. Тобто об'єктом соціальної роботи виступає не лише «статус» ВПО, а насамперед життєва ситуація людини/сім'ї, її потреби та ризики.

Біженці та особи, які шукають міжнародного захисту, у правовому сенсі регулюються окремими нормами, однак у соціальній роботі ці групи часто розглядаються у спільному «вразливому полі» з ВПО через спільні характеристики: вимушеність переміщення, руйнування соціальних ролей та зв'язків, необхідність адаптації у новому середовищі, високі ризики маргіналізації. У цьому контексті соціальна робота орієнтується на права людини та недискримінацію, індивідуальну оцінку потреб, забезпечення доступу до послуг і соціальної інтеграції (у межах компетенцій держави/громади та партнерських програм).

Масштаб вимушеного переміщення у воєнний період є ключовим фактором, що змінює характер соціальної роботи: вона переходить від локальних кейсів до системних програм і посилення інституційної

спроможності громад. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, станом на середину червня 2023 року в Україні було зареєстровано 4 871 807 внутрішніх переселенців; у структурі зареєстрованих ВПО 60% становили жінки, 40% чоловіки, а кожен п'ятий дитина [8], що важливо з позиції соціальної роботи, оскільки переважає жінки і сімей із дітьми означає підвищений запит на послуги, пов'язані з доглядом, освітою, підтримкою батьківства, профілактикою насильства, а також на програми працевлаштування та перепідготовки. Додатково, зовнішній вимір вимушеної міграції зумовлює появу «перетинних» потреб: члени сімей можуть бути роз'єднані між країнами, а повернення або повторне переміщення формує нові соціальні ризики. Для соціальної роботи це означає потребу в довгостроковому плануванні інтеграції ВПО у громадах та підтримці тих, хто повертається (реінтеграційні послуги, відновлення документів, доступ до житла та зайнятості).

Критично важливо розглядати ВПО та біженців як неоднорідний об'єкт соціальної роботи. Неоднорідність проявляється за віком, станом здоров'я, сімейним статусом, рівнем освіти, професійним досвідом, ресурсами домогосподарства, характером втрат і тривалістю переміщення. Національний Інститут Стратегічних Досліджень підкреслює, що серед ВПО значну частку становлять діти та інші вразливі групи, що ускладнює забезпечення базових потреб та підсилює тиск на соціальну інфраструктуру приймаючих громад [9]. У соціальній роботі це означає, що стандартні «однакові» рішення є недостатніми: потрібні профілізація випадків і розмежування інструментів підтримки.

У практичній площині доцільно виділити принаймні такі підгрупи як об'єкти соціальної роботи:

сім'ї з дітьми дошкільного та шкільного віку (потреби: безпечне житло, доступ до освіти, психосоціальна підтримка, підтримка батьків, матеріальна допомога);

одинокі батьки/матері (ризики бідності, перевантаження доглядом, бар'єри

працевлаштування);

особи похилого віку (потреби догляду, доступу до медицини, соціального супроводу, підтриманого проживання);

особи з інвалідністю та хронічними захворюваннями (доступність середовища, реабілітація, медико-соціальний супровід);

молодь і працездатні особи (працевлаштування, перекваліфікація, житло, інтеграція у громаду);

особи з вираженими психотравмувальними наслідками, у тому числі ті, хто пережив насильство/втрату близьких/окупацію (кризове втручання, спеціалізована психосоціальна допомога) [6; 9].

Така диференціація корелює з підходом управління соціальними ризиками: різні групи мають різний рівень експозиції до ризиків і різні «вузькі місця» соціального функціонування, отже соціальна робота має бути адресною і комплексною.

Визначення ВПО та біженців як об'єкта соціальної роботи ґрунтується на аналізі проблем і ризиків, що порушують або ускладнюють соціальне функціонування. Українські наукові та аналітичні джерела демонструють, що ці проблеми мають каскадний характер: один дефіцит породжує або підсилює інший, а тривалість переміщення переводить «гострі» ризики в «хронічні» [6; 9]. Розглянемо детальніше ризики для об'єкта соціальної роботи:

- житлова нестабільність. Житло є базовою умовою безпеки й відновлення. У 2022 році Україна знову зіткнулася з вимушеною міграцією, але вже у значно ширших масштабах, ніж у 2014 році, що актуалізувало дефіцит інституційних та фінансових ресурсів для забезпечення житлових рішень і підтримки мобільності населення [4]. М. Біль у доповіді про ВПО підкреслює, що регулювання вимушеної міграції 2022 року відбувається на вищому рівні завдяки набутих з 2014 року правових напрацювань, проте виклики залишаються масштабними й потребують комплексної політики, зокрема щодо житлових рішень та інфраструктурної спроможності громад [4].

Для соціальної роботи житлова нестабільність означає підвищені ризики повторного переміщення, сімейних конфліктів, загострення психоемоційних станів та втрати доступу до послуг (медицина, освіта, догляд);

- економічна вразливість і зайнятість. Втрата роботи або різке погіршення доходів є типовим наслідком переміщення. На рівні соціальної роботи це проявляється як необхідність поєднувати матеріальну підтримку з активними заходами: профорієнтація, перепідготовка, сприяння працевлаштуванню, підтримка самозайнятості. Л. Осіпова, аналізуючи проблеми соціальної допомоги біженцям і ВПО, наголошує, що економічна інтеграція й обмежені можливості працевлаштування є одним із ключових вузлів у системі проблем переміщених осіб; вирішення потребує багаторівневої взаємодії держави, місцевої влади та міжнародних партнерів [10]. З позицій управління ризиками зайнятість є не лише джерелом доходу, а й фактором інтеграції у громаду та відновлення соціальних ролей;

- доступ до соціальних послуг і адміністративні бар'єри. Вимушене переміщення часто супроводжується розривом інституційних «маршрутів» людини: змінюється місце звернення, виникає потреба у нових документах, переоформленні виплат, отриманні нових послуг за місцем фактичного проживання. Саме тому організація доступу до соціальних послуг – ключове поле соціальної роботи. Постанова КМУ № 587 «Про організацію надання соціальних послуг» затверджує Порядок організації надання соціальних послуг і регламентує, зокрема, базові підходи до організації роботи на місцевому рівні [11]. Інституційно важливим є також розвиток Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг [12], що підсилює прозорість, облік і маршрутизацію отримувачів. Для соціальної роботи це створює рамку: потреби мають бути оцінені, а допомога – організована як система послуг, а не сукупність разових рішень;

- психосоціальні наслідки та потреба у підтримці. Вимушене переміщення майже завжди містить елемент травматизації (втрата дому, досвід обстрілів, розлука з близькими, окупація, невизначеність). О. Малиновська та

Л. Яценко у дослідженні соціальних наслідків вимушеного внутрішнього переміщення звертають увагу на те, що масове переміщення підвищує рівень невизначеності та посилює виклики як для конкретних осіб, так і для суспільства загалом, зокрема у вимірах соціальної ізоляції, працевлаштування, трудових доходів і згуртованості [6]. У соціальній роботі це означає необхідність психосоціальної підтримки як складової кейс-менеджменту, а не «додатку». О. Байдарова підкреслює значення групових форматів взаємної допомоги для осіб, які пережили психотравмувальні події, як ресурсу відновлення та соціальної реабілітації [13]. Практично це дає соціальній роботі інструмент: поєднання індивідуального супроводу і груп підтримки (за умови етичних стандартів і професійної фасилітації);

- соціальна інтеграція, взаємодія з приймаючими громадами та ризики напруги. ВПО як об'єкт соціальної роботи – це не лише «людина, яка приїхала», а й взаємодія цієї людини з новим соціальним середовищем. Розселення ВПО створює суттєве навантаження на інфраструктуру громад і може породжувати локальні дисбаланси доступу до послуг, що потенційно посилює соціальну напругу [9]. Відповідно, об'єкт соціальної роботи розширюється до рівня громади: потрібні заходи соціальної згуртованості, інклюзивні практики, медіація конфліктів, робота зі стереотипами та підтримка участі ВПО у житті громади.

Розгляд ВПО та біженців як об'єкта соціальної роботи доцільно здійснювати у логіці трьох взаємопов'язаних рівнів, які відповідають структурі соціальних ризиків і механізмам їх мінімізації.

На макрорівні (індивід/сім'я) об'єктом є конкретна особа або сім'я, а ключовим інструментом – соціальний супровід і кейс-менеджмент: оцінка потреб, план допомоги, координація між службами, підтримка у доступі до виплат і послуг, супровід у працевлаштуванні, перенаправлення до медичних/психологічних сервісів. Закон «Про соціальні послуги» прямо задає орієнтир на профілактику складних життєвих обставин і мінімізацію їх наслідків [7], тобто логіка соціальної роботи – не лише реагувати, а й

попереджати погіршення ситуації (наприклад, запобігти бездомності, домашньому насильству, соціальній ізоляції).

На мезорівні (грумада/місцеві системи) об'єктом стає приймаюча громада як середовище інтеграції та надання послуг. Порядок організації надання соціальних послуг [11] формує рамку для місцевого рівня: планування, організація доступу, взаємодія суб'єктів, забезпечення якості. В умовах масового переміщення громада має вирішувати завдання координації між різними надавачами (муніципальні служби, ЦНАП, медичні заклади, освіта, громадські організації, міжнародні партнери). На мезорівні соціальна робота включає розвиток мережі послуг, посилення «точок входу» для ВПО, створення безпечних просторів, підтримку комунікації та участі ВПО у громадському житті.

На макрорівні (державна політика та інституційна спроможність) ВПО та біженці є об'єктом державних програм і регулювання. Поряд із законами та постановами, важливою є інституційна рамка: Національна соціальна сервісна служба України функціонує на основі Положення, затвердженого постановою КМУ № 783 «Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України» [14], а також забезпечується розвиток Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг [12]. Інституційна спроможність на макрорівні визначає, наскільки стабільно працюють механізми виявлення потреб, фінансування послуг, контроль якості, взаємодія з партнерами та стандартизація практик. У контексті війни цей рівень пов'язаний і з міжнародною підтримкою: Л. Осіпова наголошує, що вирішення проблем біженців і ВПО потребує узгоджених дій на місцевому, національному та міжнародному рівнях [10].

Отже, ВПО та біженці є не просто «категорією отримувачів», а об'єктом, для якого соціальна робота реалізує ризик-орієнтовані функції: раннє виявлення вразливості, профілактика вторинних ризиків, зменшення шкоди та відновлення. О. Малиновська та Л. Яценко, аналізуючи соціальні наслідки вимушеного переміщення, прямо прив'язують наслідки до сфер праці, доходів,

ізоляції та згуртованості [6], що дає методологічну підставу: соціальна робота має бути спрямована на розрив «ланцюга ризиків». Наприклад, житлова нестабільність підсилює психологічний стрес і ускладнює працевлаштування; безробіття загострює бідність і соціальну ізоляцію; ізоляція знижує доступ до підтримки та послуг; у підсумку зростає ймовірність повторного переміщення або хронізації бідності. Ризик-орієнтована соціальна робота має переривати ці ланцюги через комплекс послуг і супроводу. У цьому контексті особливо цінною є інституційна логіка Закону «Про соціальні послуги», який підкреслює профілактичну спрямованість і системність [7], а також розвиток реєстрових і процедурних механізмів, що створюють основу для планування, обліку та координації [11; 12]. Отже, ВПО та біженці як об'єкт соціальної роботи мають розглядатися через призму не лише підтримки, а й управління ризиками, що охоплює індивідуальний, сімейний та громадський рівні.

Таким чином, внутрішньо переміщені особи та біженці виступають багатовимірним об'єктом соціальної роботи, для якого характерні: юридична визначеність статусу та прав; висока соціально-демографічна неоднорідність і диференціація потреб; комплекс проблем, що стосуються житла, зайнятості, доступу до послуг, психосоціальної підтримки та інтеграції; необхідність багаторівневих інтервенцій – від індивідуального супроводу до розвитку спроможності громад і державної політики. Сучасні українські наукові та аналітичні джерела підтверджують, що ефективна соціальна робота з ВПО та біженцями має спиратися на комплексний, системний і ризик-орієнтований підхід, який поєднує матеріальну підтримку, соціальні послуги, психосоціальні інструменти та заходи соціальної інтеграції у приймаючих громадах.

Теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в

сучасних умовах України потребує опори на чіткі теоретичні підходи й професійні моделі втручання. Масштаб і тривалість війни змінюють сам характер потреб: від первинного кризового реагування (безпека, житло, базові ресурси) до довгострокових завдань соціальної адаптації, відновлення соціального функціонування, економічної інтеграції, психосоціальної стабілізації та участі у житті громади. Ефективність соціальної роботи з ВПО прямо пов'язана із системністю дій, міжвідомчою координацією, поєднанням індивідуальних і громадських інтервенцій та акцентом на адаптацію/інтеграцію як ключовий результат професійної підтримки. Водночас підхід «лише виплати» або «лише гуманітарна допомога» не забезпечує відновлення життєвих траєкторій, а тому потребує доповнення технологіями соціальної роботи: оцінкою потреб, веденням випадку, соціальним супроводом, груповою роботою, посередництвом і адвокацією.

Системне бачення дозволяє переходити від фрагментарних втручань до комплексних програм і технологій допомоги, орієнтованих на відновлення соціального функціонування [15]. Для ВПО та біженців системний підхід означає наступне: оцінка ситуації має враховувати мікро-рівень (стан людини/сім'ї), мезо-рівень (ресурси і бар'єри громади, наявність послуг), макро-рівень (політики, процедури, стандарти, правові гарантії). На практиці це веде до необхідності узгоджувати інтервенції різних акторів: соціальних служб, ЦНАП, медичних установ, закладів освіти, центрів зайнятості, громадських організацій та міжнародних програм.

Для клієнтів, які пережили бойові дії, втрати, насильство, окупацію чи довготривалу загрозу, критично важливою є професійна логіка, що поєднує психологічні та соціальні чинники. Психосоціальний підхід фокусується на тому, що психологічний стан людини пов'язаний із її соціальним контекстом: житлом, доходами, підтримкою близьких, безпекою, досвідом дискримінації, доступом до послуг. Т. Семигіна та О. Столярик наголошують, що психосоціальний підхід у соціальній роботі має спиратися на системні теорії й допомагає клієнту рефлексувати життєву ситуацію, ресурси та взаємодію з

найближчим оточенням, що є особливо важливим для людей у тривалому стресі [16].

У ситуації вимушеного переміщення є ризик закріпити за клієнтом роль соціальної роботи широко використовується підхід, орієнтований на сильні сторони, і близький до нього підхід наснаження (empowerment). Йдеться про те, що навіть у кризі люди мають ресурси – навички, професійний досвід, мотивацію, мережі підтримки, цінності, здатність до самоорганізації. Завдання соціального працівника не замінити рішення клієнта, а допомогти відновити контроль над життям, підсилити доступ до ресурсів і відбудувати соціальні ролі (працівник, батько/мати, член громади).

Т. Семигіна підкреслює, що новітні тенденції професії пов'язані саме з розвитком підходів, які бачать клієнта суб'єктом змін, а соціальну роботу механізмом підтримки розвитку та відновлення [15]. Особливо актуально це для працездатних ВПО: ефективні моделі допомоги поєднують матеріальну підтримку з інструментами економічної інтеграції (профорієнтація, перенавчання, підтримка самозайнятості), адже зайнятість – це не тільки доходи, а й включення у соціальні мережі, відчуття нормальності та перспективи. Л. Осіпова, аналізуючи допомогу ВПО та біженцям, окремо виділяє економічну інтеграцію та зайнятість як один із ключових вузлів проблеми, який потребує багаторівневої взаємодії держави, громад і партнерів [10].

Для ВПО та біженців соціальна робота має чіткий етичний вимір: люди нерідко стикаються з бар'єрами доступу до послуг, стигматизацією, нерівним ставленням, а інколи й з насильством. Тому теоретичною основою виступає підхід, заснований на правах людини, і принцип недискримінації. Він передбачає: доступність послуг незалежно від походження, мови, місця реєстрації; повагу до гідності; конфіденційність; орієнтацію на найкращі інтереси дитини; підтримку в реалізації прав (через інформування, перенаправлення, посередництво, адвокацію). Для біженців та шукачів захисту

це поєднується з інтеркультурною компетентністю – врахуванням культурних норм, досвіду інтеграції, особливостей комунікації та правового статусу [10].

Однією з найбільш універсальних моделей допомоги у соціальній роботі з ВПО та біженцями є модель ведення випадку (кейс-менеджмент). Її логіка полягає в тому, що клієнт часто має не одну, а комплекс взаємопов'язаних потреб: житло, доходи, документи, доступ до медицини, освіти, психосоціальна підтримка, інтеграція в громаду. Якщо допомога надається фрагментарно, людина «ходить по колу» між установами і не отримує стійкого результату. Ведення випадку забезпечує інший підхід: соціальний працівник разом з клієнтом проводить оцінку потреб, складає план допомоги, організовує маршрутизацію, координує взаємодію служб і відстежує результати. Ця модель узгоджується з українською нормативною рамкою організації соціальних послуг. Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою КМУ № 587, закріплює процедурну логіку організації соціальних послуг на місцевому рівні (прийом звернення, оцінка потреб, ухвалення рішення, надання послуги, моніторинг якості тощо) [11]. Для роботи з ВПО це означає, що соціальна допомога має розглядатися не як «разова акція», а як послідовний процес, де важливі і стандарти, і відповідальність, і документування, і оцінка результатів.

В українських наукових працях про соціальну адаптацію ВПО також підкреслюється потреба в комплексності та міжвідомчій взаємодії (медичні, психологічні, освітні, юридичні компоненти), що фактично описує логіку кейс-менеджменту як найпридатнішої технології для таких клієнтів [17]. Водночас кейс-менеджмент не обмежується лише «паперовим супроводом»: він передбачає підтримку мотивації, планування реалістичних кроків, роботу з ресурсами сім'ї, залучення громади та партнерів. Для частини клієнтів (особливо тих, хто нещодавно евакуйований, пережив обстріли, втрату житла/близьких) актуальною є модель кризового втручання, спрямована на швидку стабілізацію. Її зміст у зниженні гострого стресу, відновленні відчуття контролю, організації безпеки та базових потреб, налагодженні підтримки. У

наукових публікаціях про соціальну адаптацію та реабілітацію ВПО наголошується на значенні першої психологічної допомоги та соціально-психологічної підтримки як складників реабілітаційного процесу [17]. Для соціальної роботи це означає: в окремих випадках першочерговими стають короткі, чіткі, практичні дії – допомога з житлом, інформацією, документами, перенаправлення до медицини, а також підтримка в контакті з сім'єю та сервісами.

Криза модель важлива ще й тим, що вона «вбудовується» у подальші етапи соціальної роботи з ВПО: після первинної стабілізації клієнта (забезпечення безпеки, психологічної підтримки та базових потреб) доцільно переводити до довготривалої траєкторії адаптації та інтеграції. Ю. П. Сахарук описує соціальну роботу з ВПО як ключовий фактор соціально-психологічної адаптації – процесу входження людини чи сім'ї у нове середовище, подолання ізоляції, відновлення соціальних зв'язків та інтеграції в громади [18]. Адаптаційна модель передбачає послідовність етапів: первинне облаштування, відновлення стабільності, розширення соціальних контактів через групові форми підтримки, інтеграція у ринок праці та інституції громади, участь у суспільному житті з елементами психотерапевтичних методик (КПТ, арт-терапія). Практичні інструменти включають соціальний супровід, дистанційне консультування, освітні програми, програми професійної переорієнтації та медіацію для зменшення стигми. Важливо, що адаптація стосується не лише ВПО, а й приймаючих громад: інфраструктурне навантаження, конкуренція за ресурси та стереотипи провокують напругу, тому модель інтеграції потребує інтервенцій на рівні громади – цифрових платформ для комунікації, інклюзивних просторів, партнерських програм та діалогових майданчиків.

Окрема група клієнтів потребує не тільки адаптації, а й соціальної реабілітації – відновлення соціальних функцій, які були порушені внаслідок травматичних подій, втрат, тривалого стресу, погіршення здоров'я. Ю. Песоцька підкреслює взаємозв'язок соціальної реабілітації та соціальної адаптації ВПО, а також наголошується на значенні соціально-психологічної

підтримки як компонента реабілітаційного процесу [17]. Для соціальної роботи це означає: у частини ВПО допомога має бути довшою, більш структурованою, із залученням міждисциплінарної команди (соціальний працівник, психолог, медики, реабілітологи, юристи), із паралельною роботою над побутовою стабільністю, психоемоційним станом і соціальним включенням.

У сучасній політиці соціальних послуг в Україні окремо формується підхід, орієнтований на життєстійкість як профілактику та подолання наслідків криз. Постанова КМУ № 1049 запровадила експериментальний проєкт комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості, що задає рамку: працювати не тільки з наслідками, а й із факторами стійкості людини/сім'ї та громади [19], що важливо методологічно: життєстійкість – це ресурс, який можна й потрібно підсилювати через підтримку сімейних функцій, соціальних навичок, планування, доступу до ресурсів, групову роботу, розвиток мереж підтримки. Оновлення нормативної бази у 2025 році щодо цієї послуги підкреслює, що держава бачить комплексні соціальні послуги як перспективний інструмент реагування на довготривалі кризові наслідки [20]. У практичному вимірі це добре стикується з орієнтацією на сильні сторони та наснаження: люди не просто «отримують допомогу», а відновлюють спроможність діяти в нових умовах.

Отже, найбільш обґрунтованим є інтегрований, ризик-орієнтований підхід, що поєднує декілька моделей залежно від етапу переміщення та профілю потреб. Його можемо узагальнити як наступну послідовність: скринінг і первинна оцінка ризиків; кризове реагування; ведення випадку; адаптація/інтеграція; реабілітація/відновлення; профілактика хронізації ризиків. Підсумовуючи, можемо стверджувати: теоретичні підходи (екосистемний, психосоціальний, травма-інформований, орієнтований на сильні сторони, права людини) не існують «паралельно» у роботі з ВПО та біженцями вони взаємодоповнюють один одного, а практичні моделі (кейс-менеджмент, кризове втручання, адаптація/інтеграція, соціальна реабілітація,

життєстійкість) дають інструменти для перетворення цих підходів на конкретні професійні дії й результати. Саме така поєднана рамка дозволяє будувати соціальну роботу не як набір розрізнених заходів, а як керовану систему, здатну знижувати каскадні ризики вимушеного переміщення та відновлювати соціальне функціонування людей і громад.

Висновки до розділу 1

У розділі 1 досліджено теоретико-методологічні засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в умовах сучасних соціальних і безпекових викликів України. Встановлено, що вимушене переміщення є комплексним соціальним явищем, яке формує багатовимірні ризики для особи, сім'ї, громади та держави і потребує системної відповіді засобами соціальної політики та професійної соціальної роботи.

Обґрунтовано доцільність розгляду внутрішнього переміщення як комплексного соціального ризику, що породжує взаємопов'язані економічні, житлові, психосоціальні та правові загрози, які проявляються на індивідуальному, громадському та загальносуспільному рівнях і мають тенденцію до накопичення за відсутності ризик-орієнтованого підходу.

Визначено внутрішньо переміщених осіб та біженців як багатовимірний об'єкт соціальної роботи, соціальне функціонування якого ускладнене внаслідок складних життєвих обставин. Доведено соціальну неоднорідність цієї категорії та необхідність диференційованих і багаторівневих інтервенцій, що охоплюють життєву ситуацію людини або сім'ї, їхні потреби, ресурси та вразливості.

Систематизовано основні теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з ВПО та біженцями, серед яких найбільш обґрунтованими визначено екосистемний, психосоціальний, травма-інформований, орієнтований на сильні сторони та правозахисний підходи. Доведено доцільність застосування інтегрованих моделей втручання, зокрема кейс-менеджменту, кризового втручання, соціальної адаптації, інтеграції та формування життєстійкості.

Отже, що соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями має розглядатися як ключовий інструмент управління соціальними ризиками, спрямований на відновлення соціального функціонування, профілактику вторинних ризиків та зміцнення соціальної інтеграції, що створює теоретичне підґрунтя для подальших аналітичних досліджень.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ТА БІЖЕНЦЯМИ В УКРАЇНІ

Масштаби внутрішнього переміщення і біженства в Україні

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України призвела до безпрецедентних за новітню історію масштабів вимушеного переміщення населення як у межах країни, так і за її кордонами. Внутрішнє переміщення та біженство набули системного характеру, трансформувались із короткострокового кризового явища у тривалий соціальний процес, що суттєво впливає на демографічну структуру, ринок праці, навантаження на соціальну інфраструктуру та функціонування системи соціальної роботи в Україні. Для обґрунтованої оцінки сучасного стану соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями першочергового значення набуває аналіз динаміки та масштабів вимушеного переміщення, оскільки саме кількісні та структурні параметри цієї категорії населення визначають обсяг потреб, характер соціальних ризиків і пріоритети державної соціальної політики. При цьому важливо розмежовувати внутрішнє переміщення (внутрішньо переміщені особи, ВПО) та зовнішнє вимушене переміщення (біженці та особи, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту), оскільки ці групи мають різний правовий статус, механізми обліку та доступу до соціальної підтримки.

Особливістю аналізу масштабів внутрішнього переміщення в Україні є те, що основним офіційним джерелом інформації є адміністративні дані, сформовані на основі реєстрації ВПО в державних інформаційних системах. Зокрема, Міністерство соціальної політики України через Інформаційно-обчислювальний центр веде облік внутрішньо переміщених осіб [21], які отримали відповідний статус та звернулися за соціальною підтримкою. Ці дані дозволяють оцінити зареєстровану чисельність ВПО, а також їх соціально-

демографічну структуру (вік, стать, наявність інвалідності, зайнятість) і регіональний розподіл. Водночас адміністративна статистика не завжди повністю відображає фактичні масштаби внутрішнього переміщення, оскільки частина осіб може не реєструватися як ВПО або зберігати статус після повернення до попереднього місця проживання. У зв'язку з цим у наукових і аналітичних дослідженнях широко застосовуються оцінкові дані міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації з міграції (МОМ) [22] та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) [23; 24], які ґрунтуються на вибіркових обстеженнях і моніторингу мобільності населення.

Окремим аспектом аналізу є зовнішнє вимушене переміщення, тобто біженство. На відміну від ВПО, в Україні відсутній єдиний державний реєстр громадян, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту або біженців. Тому оцінка масштабів біженства здійснюється переважно на основі міжнародної статистики, насамперед даних УВКБ ООН, а також інформації про перетин державного кордону, що публікується Державною прикордонною службою України. Такі дані дозволяють простежити загальні міграційні тенденції, однак потребують обережного тлумачення з огляду на повторні виїзди та повернення населення.

З врахуванням зазначеного, для аналізу динаміки та масштабів внутрішнього переміщення і біженства в Україні використано поєднання офіційних адміністративних даних, аналітичних матеріалів національних експертних інституцій та міжнародної статистики. При аналізі масштабів внутрішнього переміщення слід враховувати, що офіційна статистика формується на основі адміністративного обліку ВПО та відображає їх кількість у конкретний момент часу, а також соціально-демографічні характеристики осіб, які звернулися за відповідним статусом. Водночас такі дані дозволяють оцінити загальні масштаби явища та структурні особливості внутрішнього переміщення, що має ключове значення для аналізу навантаження на систему соціального забезпечення та соціальних послуг. З метою узагальнення

регіональних особливостей внутрішнього переміщення та уникнення надмірної деталізації статистичних даних регіональний розподіл внутрішньо переміщених осіб подано за макрорегіонами України. З огляду на зазначене, в табл. 2.1 наведено зареєстровану чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Таблиця 2.1

Зареєстрована чисельність внутрішньо переміщених осіб та їх вікова структура за регіонами України станом на кінець 2025 року, осіб

Регіон	Чисельність	Діти до 18 років	Особи п	Особи
АР Крим				
Вінницька				
Волинська				
Дніпропетровська				
Донецька				
Житомирська				
Закарпатська				
Запорізька				
Івано-Франківська				
Київ				
Київська				
Кіровоградська				
Луганська				
Львівська				
Миколаївська				
Одеська				
Полтавська				
Рівненська				
Севастополь				
Сумська				
Тернопільська				
Харківська				
Херсонська				
Хмельницька				
Черкаська				
Чернівецька				
Чернігівська				
Всього				

Джерело: побудовано автором за [21]

За даними табл. 2.1 можемо спостерігати значні масштаби внутрішнього переміщення в Україні та його виразну регіональну диференціацію. Станом на кінець 2025 року загальна чисельність зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб становить понад 4,59 млн осіб, що підтверджує збереження

високого рівня вимушеної внутрішньої мобільності населення навіть на четвертий рік повномасштабної війни. Найбільша концентрація ВПО спостерігається у регіонах, які або безпосередньо постраждали від бойових дій, або виконують функцію ключових приймаючих територій. Зокрема, найбільша чисельність зареєстрованих ВПО зафіксована у Харківській, Донецькій, Дніпропетровській областях та місті Києві. Такий розподіл зумовлений поєднанням декількох факторів: масштабами руйнувань у прифронтових регіонах, близькістю до місць попереднього проживання переміщених осіб, а також наявністю розвиненої соціальної, медичної та житлової інфраструктури у приймаючих регіонах.

Вікова структура внутрішньо переміщених осіб характеризується домінуванням осіб працездатного віку, частка яких у загальній чисельності ВПО є найбільшою, що свідчить про високий потенціал економічної активності цієї категорії населення, але водночас формує суттєві виклики для системи соціальної роботи у сфері працевлаштування, професійної адаптації та інтеграції на місцевих ринках праці. Значна присутність працездатного населення серед ВПО підкреслює необхідність поєднання соціальної підтримки з активними інструментами соціальної політики. Водночас у структурі ВПО вагомою залишається частка осіб похилого віку, особливо у регіонах, з яких відбувалося масове вимушене переміщення з тимчасово окупованих та прифронтових територій, що актуалізує потребу у розширенні доступу до медичних, соціально-доглядових та реабілітаційних послуг, а також підвищує навантаження на систему соціального забезпечення на місцевому рівні.

Частка дітей і підлітків у структурі внутрішньо переміщених осіб також є значною, що створює додаткові виклики для освітньої системи, служб соціального захисту сім'ї та дитинства, а також програм психосоціальної підтримки. Наявність великої кількості дітей серед ВПО потребує довгострокових інтеграційних рішень, спрямованих не лише на забезпечення базових потреб, а й на відновлення нормальних умов розвитку та соціалізації.

Таким чином, результати аналізу підтверджують, що внутрішнє переміщення в Україні має не лише масштабний, а й структурно складний характер. Поєднання значної чисельності ВПО з різною віковою та регіональною структурою формує комплексне навантаження на систему соціального забезпечення та соціальних послуг, що зумовлює необхідність подальшого аналізу спроможності існуючої системи соціальної роботи адекватно реагувати на потреби внутрішньо переміщених осіб.

Окрім внутрішнього переміщення, значних масштабів набуло зовнішнє вимушене переміщення населення України, яке проявляється у зростанні чисельності громадян, що перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту. Оскільки в Україні відсутній єдиний державний реєстр біженців, оцінка масштабів біженства здійснюється на основі міжнародної статистики, насамперед даних Eurostat, а також узагальнених аналітичних матеріалів українських медіа та дослідницьких центрів. З огляду на зазначене, в табл. 2.2 наведено розподіл громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом у країнах Європейського Союзу станом на кінець 2025 року.

Таблиця 2.2

Чисельність громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС станом на кінець 2025 року

Країна перебування	Кількість осіб з тимчасовим захистом, тис. осіб	Частка від загальної кількості, %
Німеччина		
Польща		
Чехія		
Іспанія		
Італія		
Інші країни ЄС		
Всього		

Джерело: побудовано автором за [25]

За даними табл. 2.2 спостерігається, що зовнішнє вимушене

переміщення громадян України до країн Європейського Союзу станом на кінець 2025 року має масштабний і стійкий характер. Загальна чисельність українців, які перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС, становить близько 4,33 млн осіб, що підтверджує збереження значного міграційного потенціалу поза межами України навіть на четвертий рік повномасштабної війни.

Найбільша концентрація осіб з тимчасовим захистом спостерігається у Німеччині та Польщі, на які сукупно припадає понад половину загальної чисельності українських біженців у ЄС (51,1%). Така просторова концентрація зумовлена поєднанням низки чинників, серед яких ключовими є географічна доступність, наявність розвинених систем соціального захисту, ринку праці та довготривалих програм інтеграції, а також активна участь цих держав у прийомі та підтримці осіб, які залишили Україну через війну.

Помітну частку українських громадян із тимчасовим захистом прийняли також Чехія, Іспанія та Італія. Хоча їхня частка є меншою порівняно з Німеччиною та Польщею, сукупно ці країни акумулюють понад 18% українських біженців у ЄС, що свідчить про диверсифікацію напрямів вимушеної міграції та поступове формування стійких міграційних маршрутів, пов'язаних не лише з безпековими, а й з економічними та соціальними мотивами.

Значна частка категорії «інші країни ЄС» (30,4%) вказує на розпорошеність українських біженців по всій території Європейського Союзу, що ускладнює їх облік, прогнозування повернення та координацію реінтеграційних заходів з боку України. Водночас така структура біженства свідчить про трансформацію зовнішнього вимушеного переміщення з короткострокової евакуації у довготривалий соціально-демографічний процес.

Таким чином, результати аналізу підтверджують, що біженство українців у країнах ЄС є важливим чинником формування сучасних соціальних ризиків, які безпосередньо впливають на перспективи повернення населення, відновлення трудового потенціалу та навантаження на систему соціальної

роботи в Україні, що зумовлює необхідність розгляду проблематики соціального забезпечення та соціальних послуг для ВПО і біженців у тісному взаємозв'язку.

Узагальнюючи результати аналізу, слід зазначити, що внутрішнє переміщення та біженство в Україні мають масштабний, стійкий і структурно складний характер. Поєднання значної чисельності внутрішньо переміщених осіб із різною віковою та регіональною структурою та великої кількості громадян України, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту, формує багатовимірне навантаження на систему соціального забезпечення і соціальної роботи. Виявлені масштаби та просторові особливості вимушеного переміщення зумовлюють необхідність комплексного підходу до організації соціальних послуг, врахування довготривалих соціальних ризиків і посилення координації між державними інституціями та міжнародними партнерами.

Аналіз системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців

Масштабне внутрішнє та зовнішнє вимушене переміщення населення, зумовлене повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, актуалізувало питання формування та функціонування ефективної системи соціального забезпечення і соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб та біженців. Значна чисельність цих категорій населення, їх різномірною соціально-демографічна структура та просторове розосередження формують підвищене навантаження на інститути соціального захисту й потребують комплексних, багаторівневих управлінських рішень.

Система соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб і біженців в Україні охоплює сукупність державних, муніципальних та недержавних механізмів, спрямованих на компенсацію втрат, забезпечення базових соціальних гарантій і задоволення першочергових життєвих потреб осіб, які постраждали внаслідок війни. Вона включає як фінансові інструменти

підтримки, так і широкий спектр соціальних послуг, що реалізуються через мережу органів соціального захисту населення, центрів соціальних служб, закладів соціального обслуговування, а також за активної участі міжнародних гуманітарних організацій і громадського сектору.

Особливістю сучасної системи соціального забезпечення є її багатосуб'єктний характер, коли поряд із державними інституціями ключову роль у наданні допомоги відіграють міжнародні партнери та неурядові організації, що зумовлено як масштабами потреб внутрішньо переміщених осіб і біженців, так і обмеженими фінансовими та інституційними ресурсами держави в умовах воєнного стану. Водночас така модель передбачає необхідність координації дій, узгодження підходів і чіткого розмежування функцій між суб'єктами соціальної роботи.

У цьому контексті доцільно зосередити увагу на аналізі основних складових системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців, зокрема: грошової та матеріальної підтримки, житлових програм, соціальних послуг відповідно до чинного законодавства, психосоціальної допомоги, послуг у сфері зайнятості та підтримки сімей з дітьми. Окремого розгляду потребують особливості соціального забезпечення громадян України, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту, з огляду на відмінність правових механізмів і моделей соціальної підтримки.

Однією з найпоширеніших форм державної підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні є грошова допомога на проживання, спрямована на компенсацію витрат, пов'язаних із зміною місця проживання та забезпеченням базових життєвих потреб. Згідно з чинними правилами, допомога призначається після реєстрації особи як ВПО та може виплачуватися щомісяця одному із членів сім'ї. Найбільш розповсюдженими видами таких виплат є як державні програми, так і підтримка, що надається міжнародними організаціями у межах гуманітарних ініціатив [26; 27]. Приклад основних видів грошових виплат для ВПО наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Основні види грошової підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні та розміри виплат станом на 2025 рік

Вид виплат	Вид виплат	Розмір виплати, грн
Допомога на проживання – дорослі	Державна щомісячна допомога ВПО на проживання	
Допомога на проживання – діти та особи з інвалідністю	Щомісячна допомога ВПО на проживання для дітей/осіб з інвалідністю	
Щомісячна адресна допомога – пенсіонери / особи з інвалідністю I групи	У вигляді фіксованих виплат	пенсіонери/діти: 1 000 / працевдатні: 442 / особи з інвалідністю I групи: 130 % прожиткового мінімуму
Допомога UNHCR (за потреби)	Міжнародна грошова підтримка (за вразливістю)	~

Джерело: побудовано автором за [26; 27]

За даними табл. 2.3 можемо зробити висновок, що система грошової підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2025 році має багаторівневий та диференційований характер, поєднуючи державні та міжнародні механізми соціальної допомоги. Базовим інструментом державної підтримки залишається щомісячна допомога на проживання, розмір якої диференціюється залежно від віку та наявності інвалідності, що відповідає принципам адресності та соціальної справедливості. Надання підвищеної допомоги дітям та особам з інвалідністю свідчить про орієнтацію соціальної політики на найбільш уразливі категорії ВПО, однак фіксований розмір виплат обмежує можливості повного покриття реальних витрат на проживання, особливо в регіонах з високою вартістю житла та комунальних послуг. Водночас збереження окремих елементів попередньої моделі адресної допомоги (зокрема для пенсіонерів та осіб з інвалідністю) демонструє інституційну спадковість підходів до соціального захисту ВПО.

Важливу роль у системі грошової підтримки відіграють міжнародні організації, насамперед UNHCR, які надають додаткову фінансову допомогу за критеріями соціальної вразливості. Така допомога має, як правило,

тимчасовий характер і спрямована на покриття базових потреб у кризових ситуаціях, що дозволяє частково компенсувати обмежені можливості державного бюджету. Загалом грошова підтримка внутрішньо переміщених осіб є ключовим елементом системи соціального забезпечення, однак її функціонування потребує доповнення іншими видами соціальних послуг, зокрема житловою підтримкою, послугами з працевлаштування, соціальної адаптації та психосоціальної допомоги, що зумовлює необхідність подальшого аналізу цих складових.

Однією з ключових складових системи соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні є державні інструменти сприяння їх працевлаштуванню, що реалізуються через механізм компенсації роботодавцям витрат на оплату праці. Такий підхід поєднує соціальну підтримку ВПО з активною політикою зайнятості та спрямований на зменшення залежності переміщених осіб від прямих грошових виплат. Нормативно-правовою основою цього механізму є постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 331 [28], якою врегульовано порядок надання роботодавцям компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб у період дії воєнного стану. Згідно з чинними положеннями, компенсація надається за кожну особу з числа ВПО, працевлаштовану на умовах строкового або безстрокового трудового договору, у тому числі за сумісництвом, за винятком бюджетних установ (окрім надавачів соціальних послуг).

Компенсація витрат здійснюється у розмірі мінімальної заробітної плати за повністю відпрацьований місяць, яка у 2025 році становить 8 000 грн, або пропорційно відпрацьованому часу у разі неповної зайнятості. Важливою особливістю цього інструменту є його часові обмеження: загальна тривалість надання компенсації не може перевищувати трьох місяців з дня працевлаштування ВПО, а для осіб з інвалідністю – шести місяців. Водночас для роботодавців, які провадять діяльність у прифронтових та найбільш постраждалих регіонах, передбачено подовжений термін компенсації – до

шести місяців. Процедура отримання компенсації реалізується через мережу центрів зайнятості та може здійснюватися як у паперовій, так і в електронній формі, зокрема через Портал «Дія». Така цифровізація процедур спрощує доступ роботодавців до державної підтримки та сприяє розширенню можливостей працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Зазначений механізм свідчить про трансформацію системи соціального забезпечення ВПО від переважно пасивних форм підтримки до активних інструментів соціальної політики, орієнтованих на інтеграцію переміщених осіб у ринок праці та відновлення їх економічної самостійності. Водночас сам факт наявності такого інструменту ще не дозволяє оцінити його результативність, що зумовлює доцільність подальшого аналізу ефективності соціальної роботи з ВПО у контексті управління соціальними ризиками.

Поряд із внутрішніми механізмами підтримки зайнятості ВПО, важливим елементом системи соціального забезпечення є можливості працевлаштування громадян України, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту. У більшості країн Європейського Союзу зазначений статус надає українським біженцям право на легальний доступ до ринку праці без необхідності отримання додаткових дозволів, що суттєво відрізняє сучасну модель підтримки від класичних підходів до надання притулку [29]. Водночас практичні умови працевлаштування українців з тимчасовим захистом істотно різняться залежно від країни перебування та національних моделей інтеграційної політики. У низці держав акцент зроблено на якнайшвидше залучення біженців до трудової діяльності навіть за умови обмеженого володіння державною мовою, що сприяє зменшенню навантаження на системи соціальної допомоги. В інших країнах пріоритет надається мовній та професійній підготовці, що, з одного боку, підвищує якість інтеграції, а з іншого – відтерміновує вихід на ринок праці.

Загальною тенденцією для більшості країн ЄС є концентрація працевлаштованих українських біженців у секторах з підвищеним попитом на робочу силу, зокрема у логістиці, промисловості, сільському господарстві та

сфері обслуговування. Такі вакансії, як правило, не вимагають високого рівня мовної підготовки або підтвердження кваліфікації, однак часто характеризуються низьким рівнем оплати праці та обмеженими можливостями професійного зростання. Важливою особливістю є також поступова трансформація підходів до соціальної підтримки біженців у напрямі активізації їх економічної самостійності. У низці країн запроваджуються механізми, які стимулюють працевлаштування та обмежують тривале перебування на соціальних виплатах, зокрема через посилення вимог до пошуку роботи або перегляд обсягів соціальної допомоги для працездатних осіб [29]. Таким чином, працевлаштування українців з тимчасовим захистом у країнах ЄС виступає важливою складовою системи соціального забезпечення, що поєднує соціальну підтримку з інструментами інтеграції та управління соціальними ризиками. Водночас неоднорідність національних підходів та різний рівень доступу до якісної зайнятості зумовлюють потребу в подальшому аналізі ефективності соціальної роботи з біженцями, зокрема в контексті довготривалих наслідків для ринку праці та соціального розвитку України.

Важливою складовою системи соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні є житлова підтримка, яка водночас залишається однією з найбільш проблемних та ресурсомістких. За результатами досліджень громадського сектору та аналітичних центрів, питання житла стабільно входить до трійки ключових потреб ВПО поряд із доходами та доступом до медичних послуг. Згідно з узагальненими оцінками, понад 60 – 70% внутрішньо переміщених осіб в Україні не мають власного житла за місцем фактичного проживання та змушені орендувати його або проживати у тимчасових умовах [30; 31].

Основними формами житлової підтримки ВПО залишаються: тимчасове безоплатне розміщення у місцях компактного проживання, використання комунального житлового фонду, оренда житла на ринкових умовах, а також окремі програми адресної житлової допомоги. Водночас частка ВПО, які

проживають у місцях компактного розселення, за різними оцінками, не перевищує 8 – 10%, що свідчить про обмежені можливості цього інструменту та його допоміжний характер. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб понад 65% орендують житло самостійно, що значно підвищує їх фінансове навантаження, особливо в регіонах з високою вартістю оренди [31; домогосподарств ВПО. За даними опитувань, орендна плата та комунальні послуги можуть поглинати від 40% до 60% сукупного доходу сім'ї ВПО, що значно перевищує соціально безпечний рівень житлових витрат. За таких умов навіть регулярна грошова допомога на проживання не забезпечує повного покриття житлових потреб, а відсутність стабільного житлового рішення підвищує ризики повторного переміщення та соціальної дезінтеграції [30].

З метою переходу від короткострокових до більш сталих форм житлової підтримки держава поступово впроваджує інструменти довгострокового характеру, зокрема механізми житлових ваучерів та програми забезпечення житлом окремих категорій ВПО, осіб з інвалідністю та учасників бойових дій. Однак охоплення такими програмами залишається обмеженим і, за оцінками експертів, не перевищує кількох відсотків від загальної чисельності внутрішньо переміщених осіб, що зумовлено дефіцитом фінансування та житлового фонду [32; 33]. Таким чином, кількісні показники свідчать, що житлова підтримка ВПО в Україні має фрагментарний характер і не відповідає масштабам існуючих потреб. Домінування орендних форм проживання, високий рівень житлових витрат та обмежений доступ до сталих житлових рішень формують один із ключових соціальних ризиків внутрішнього переміщення, що підтверджує те, що житлова проблема є системним чинником вразливості ВПО та безпосередньо впливає на ефективність соціальної роботи, що зумовлює необхідність її оцінки з позицій управління соціальними ризиками.

Узагальнюючи результати аналізу, слід зазначити, що система соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених

осіб і біженців в Україні має комплексний, але фрагментований характер. Поєднання грошової підтримки, інструментів сприяння зайнятості, міжнародної допомоги та обмежених житлових програм дозволяє частково компенсувати наслідки вимушеного переміщення, проте не усуває ключових соціальних ризиків, пов'язаних із нестабільністю доходів, житловою невизначеністю та труднощами довготривалої інтеграції. Відсутність системних рішень у сфері житлового забезпечення та нерівний доступ до якісної зайнятості обмежують ефективність соціальної підтримки й зумовлюють необхідність подальшої оцінки результативності соціальної роботи з ВПО і біженцями крізь призму управління соціальними ризиками, що й обумовлює логіку наступного підрозділу.

Оцінка ефективності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями крізь призму управління соціальними ризиками

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в умовах воєнного стану набуває особливого значення як інструмент управління соціальними ризиками, що виникають унаслідок вимушеного переміщення населення. До таких ризиків належать тривала економічна нестабільність, безробіття, бідність, соціальна ізоляція, втрата професійних навичок та зниження рівня соціальної інтеграції. У цьому контексті ефективність соціальної роботи доцільно оцінювати не лише за обсягами наданих послуг, а й за їх результативністю у зниженні вразливості внутрішньо переміщених осіб та сприянні їх самостійному відновленню соціально-економічного статусу.

Одним із ключових напрямів соціальної роботи з ВПО є сприяння зайнятості, оскільки саме доступ до стабільної роботи виступає базовим чинником мінімізації соціальних ризиків та переходу від залежності від соціальної допомоги до економічної самостійності. У цьому аспекті важливу роль відіграє діяльність Державної служби зайнятості, яка забезпечує як надання послуг з пошуку роботи, так і реалізацію активних програм підтримки

працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Для оцінки ефективності зазначеного напрямку соціальної роботи доцільно проаналізувати динаміку охоплення ВПО послугами служби зайнятості та результати їх працевлаштування, узагальнені показники наведено на рис. 2.1.

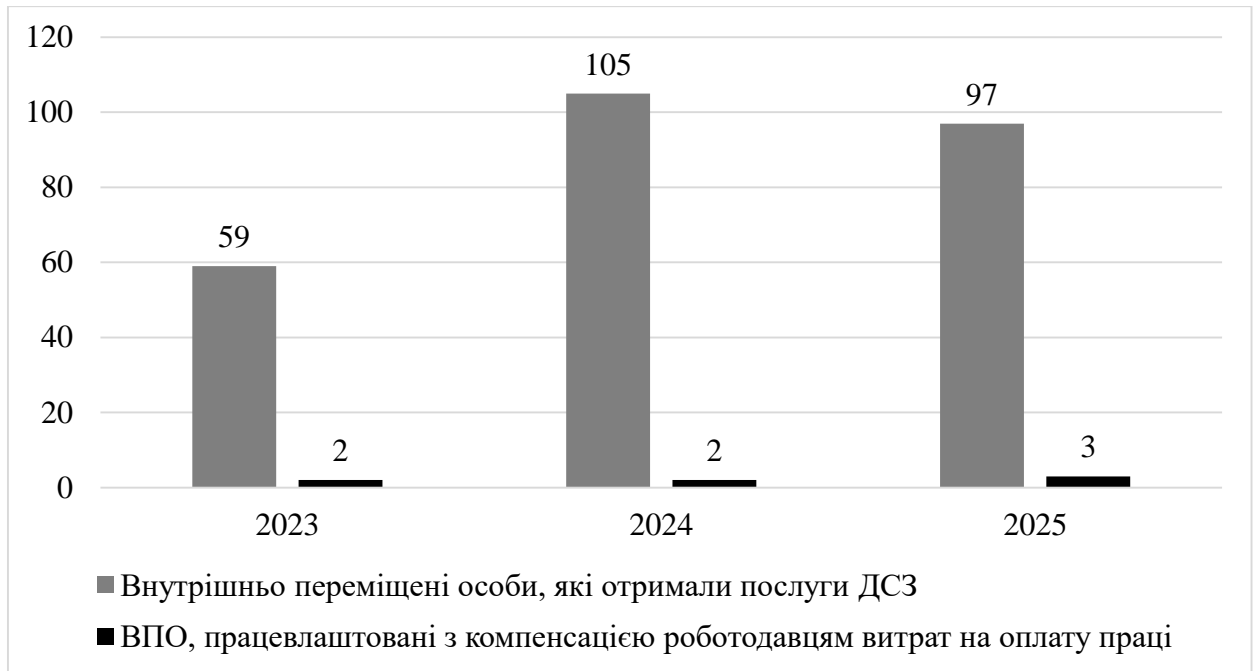

Рис. 2.1 Динаміка охоплення внутрішньо переміщених осіб соціальними послугами та працевлаштування за сприяння Державної служби зайнятості у

Джерело: побудовано автором за даними [34 – 36]

За даними рис. 2.1, можемо оцінити ефективність соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у сфері зайнятості крізь призму управління соціальними ризиками. Загалом можемо констатувати, що Державна служба зайнятості відіграє важливу роль у забезпеченні доступу ВПО до соціальних послуг, пов'язаних із працевлаштуванням, професійною орієнтацією та супроводом на ринку праці. Значна частка внутрішньо переміщених осіб, охоплених відповідними послугами, свідчить про функціонування розгалуженої інституційної мережі соціальної роботи та збереження довіри до державних механізмів підтримки.

Водночас аналіз демонструє, що сам факт отримання соціальних послуг не завжди трансформується у досягнення головної цілі соціальної роботи – забезпечення стабільної зайнятості та зниження економічної вразливості внутрішньо переміщених осіб. Співвідношення між кількістю ВПО, які звертаються до служби зайнятості, та кількістю осіб, які фактично інтегруються у ринок праці за допомогою активних інструментів державної політики, свідчить про наявність структурних обмежень ефективності соціальної роботи. З позицій управління соціальними ризиками це означає, що ризик тривалого безробіття для значної частини ВПО залишається актуальним, незважаючи на формальний доступ до соціальних послуг. Відсутність стабільного доходу або залежність від тимчасових форм зайнятості підвищують ймовірність вторинних ризиків, зокрема житлової нестабільності, бідності, соціальної ізоляції та зниження мотивації до економічної активності. У таких умовах соціальна робота виконує радше компенсаторну, ніж превентивну функцію.

Окремої уваги заслуговує оцінка механізмів стимулювання роботодавців до працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Незважаючи на наявність нормативно врегульованих інструментів компенсації витрат на оплату праці, їх практичне використання залишається обмеженим. Це може бути пов'язано з адміністративними бар'єрами, низькою поінформованістю роботодавців, короткостроковим характером стимулів або невідповідністю запропонованих вакансій професійним характеристикам ВПО. У результаті потенціал активної політики зайнятості реалізується не повною мірою. Таким чином, ефективність соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у сфері зайнятості доцільно оцінювати не лише за показниками охоплення послугами, а й за здатністю системи зменшувати довгострокові соціальні ризики. Наявні результати свідчать про необхідність посилення індивідуального підходу, розвитку комплексного соціального супроводу ВПО та тіснішої інтеграції соціальної роботи з інструментами регіональної політики зайнятості. Саме така логіка управління соціальними ризиками дозволяє розглядати соціальну

роботу не як реакцію на наслідки вимушеного переміщення, а як інструмент запобігання соціальній вразливості у довгостроковій перспективі.

Важливим елементом оцінки ефективності соціальної роботи у контексті управління соціальними ризиками є аналіз підтримки громадян України, які перебувають за кордоном у статусі тимчасового захисту. Механізм тимчасового захисту, запроваджений у країнах Європейського Союзу, охоплює понад 4,3 млн громадян України [37], яким забезпечено доступ до базових соціальних гарантій, зокрема соціальних виплат, медичних послуг, освіти та інструментів інтеграції на ринку праці. Такий масштаб охоплення свідчить про формування розгалуженої системи соціальної роботи з біженцями, що реалізується на наднаціональному рівні та суттєво впливає на управління соціальними ризиками вимушеного переміщення.

Одним із ключових індикаторів ефективності соціальної роботи з біженцями є рівень їх економічної інтеграції. У країнах Європейського Союзу частка працевлаштованих українців із тимчасовим захистом суттєво варіюється залежно від національних моделей соціальної політики та ринку праці. В окремих державах рівень зайнятості українських біженців перевищує інструментів соціальної роботи, орієнтованих на швидке залучення до трудової діяльності. Водночас у низці країн цей показник залишається істотно нижчим на рівні 20 – 30%, що зумовлює збереження високих ризиків тривалої економічної залежності та соціальної вразливості [38].

З позицій управління соціальними ризиками така диференціація означає, що ефективність соціальної роботи з біженцями є нерівномірною. У державах, де соціальні служби поєднують доступ до соціальної допомоги з активним соціальним супроводом, мовною підтримкою та сприянням працевлаштуванню, ризики бідності та соціальної ізоляції знижуються швидше. Натомість у країнах, де значна частина біженців тривалий час залишається поза ринком праці, зберігається високе навантаження на системи соціального забезпечення та формується ризик довгострокової маргіналізації

окремих соціальних груп [39].

Водночас навіть у країнах з відносно високими показниками зайнятості українських біженців значна частка працевлаштування зосереджена у секторах з низьким рівнем оплати праці та обмеженими можливостями професійного розвитку, що означає те, що зниження ризику безробіття не завжди супроводжується повноцінним відновленням соціально-економічного статусу, а отже, соціальна робота часто має компенсаторний, а не превентивний характер. За таких умов ризику бідності, житлової нестабільності та залежності від соціальних виплат залишаються актуальними навіть для працевлаштованих осіб.

Таким чином, кількісні орієнтири свідчать, що соціальна робота з українськими біженцями у країнах Європейського Союзу відіграє важливу роль у зниженні первинних соціальних ризиків, пов'язаних із вимушеним переміщенням. Водночас неоднорідність результатів економічної інтеграції та збереження значної частки осіб із нестійким соціальним становищем підтверджують, що ефективність соціальної роботи доцільно оцінювати не лише за показниками охоплення допомогою, а й за здатністю системи забезпечувати довгострокове управління соціальними ризиками та відновлення соціальної самостійності біженців.

Узагальнюючи результати оцінки, можемо констатувати, що соціальна робота з ВПО та біженцями в Україні та країнах Європейського Союзу відіграє важливу роль у пом'якшенні ключових соціальних ризиків, пов'язаних із вимушеним переміщенням. Водночас її ефективність залишається неоднорідною та значною мірою залежить від поєднання пасивних і активних інструментів соціальної політики, рівня індивідуального соціального супроводу та можливостей інтеграції на ринку праці. З позицій управління соціальними ризиками це свідчить про необхідність переходу від переважно компенсаторної моделі соціальної роботи до більш превентивної, орієнтованої на зниження довгострокової соціальної вразливості, що має стати основою для подальшого вдосконалення системи соціальної роботи з ВПО та біженцями.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 проаналізовано сучасний стан соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні в умовах воєнного стану. Встановлено, що внутрішнє та зовнішнє вимушене переміщення населення має масштабний і стійкий характер та супроводжується формуванням комплексних соціальних ризиків у сферах зайнятості, житлового забезпечення, доходів і соціальної інтеграції.

Дослідження системи соціального забезпечення та соціальних послуг показало, що в Україні сформовано базову нормативно-інституційну основу підтримки ВПО і біженців, яка поєднує державні, муніципальні та недержавні механізми. Грошова допомога та соціальні послуги забезпечують мінімальний рівень соціальної безпеки, однак переважання короткострокових і компенсаторних заходів обмежує можливості зниження довгострокових соціальних ризиків.

Оцінка ефективності соціальної роботи у сфері зайнятості засвідчила важливу роль Державної служби зайнятості у сприянні працевлаштуванню ВПО, водночас охоплення соціальними послугами не завжди трансформується у стабільну зайнятість, що зумовлює збереження ризиків економічної нестабільності. Аналіз соціальної роботи з українськими біженцями у країнах Європейського Союзу показав, що, попри широкий доступ до соціальних гарантій, рівень економічної інтеграції залишається нерівномірним, а соціальна підтримка часто має компенсаторний характер.

Узагальнюючи, встановлено, що соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями відіграє важливу роль у пом'якшенні первинних соціальних ризиків, однак потребує подальшого розвитку у напрямі превентивних та ризик-орієнтованих підходів, що й обумовлює необхідність розробки практичних рекомендацій у розділі 3.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВПО ТА БІЖЕНЦЯМИ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ РИЗИКАМИ

Превентивні заходи у сфері управління соціальними ризиками внутрішньо переміщених осіб та біженців

В умовах воєнного стану соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями має переходити від переважно реактивної логіки («допомога після настання кризи») до превентивної моделі управління соціальними ризиками, коли ключовим завданням є запобігання поглибленню вразливості, зниження ймовірності вторинних криз і підтримка відновлення соціального функціонування. Такий підхід узгоджується з сучасним розумінням соціального ризику як динамічного процесу, де первинні втрати (житло, робота, доступ до послуг) запускають ланцюг похідних проблем: бідність, борги, соціальна ізоляція, погіршення здоров'я, насильство в сім'ї, освітні втрати дітей, повторні переміщення тощо. Національна рамка відповіді на виклики внутрішнього переміщення закріплена у профільному законодавстві та державній політиці, зокрема у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1] та урядовій Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення до 2025 року [40], які створюють основу для системного «ризик-орієнтованого» планування.

Превентивні заходи в соціальній роботі доцільно структурувати за трьома рівнями:

Первинна превенція – запобігання виникненню або ескалації ризику (наприклад, недопущення втрати житла через фінансову підтримку оренди, запобігання безробіттю через швидкий доступ до ринку праці й перекваліфікацію).

Вторинна превенція – раннє виявлення та зменшення наслідків ризику на

початковій стадії (наприклад, рання ідентифікація сімей з високим ризиком насильства/депривації, перенаправлення до спеціалізованих послуг, кейс-менеджмент).

Третинна превенція – профілактика хронізації проблем і повторних криз (стале житлове рішення, тривала інтеграція на ринку праці, відновлення психосоціального стану, запобігання повторному переміщенню).

У контексті ВПО та біженців превенція має принципову особливість: значна частина ризиків формується не лише на індивідуальному рівні, а й на рівні громад і систем (ринок житла, доступність шкіл/садків, дефіцит робочих місць, перевантаження медичних і соціальних служб). Тому ефективна превенція потребує одночасної роботи з:

людиною/сім'єю (оцінка потреб, план підтримки, психологічна допомога, працевлаштування);

інфраструктурою громади (житлові рішення, доступ до послуг, транспорт, цифрові сервіси);

управлінськими механізмами (координація, фінансування, стандарти, моніторинг).

Важливо також враховувати, що біженці та особи під тимчасовим захистом у ЄС перебувають у правовому режимі, який формально відкриває доступ до праці, освіти, соціального забезпечення та медичної допомоги – відповідно до Директиви ЄС про тимчасовий захист [41], що створює сильні інструменти превенції (через ранню інтеграцію), але не гарантує автоматично зниження ризиків без якісної соціальної роботи та інтеграційних програм.

Для побудови превентивних заходів у соціальній роботі доцільно спиратися на «карту ризиків», у якій центральними для ВПО є:

ризик доходів і зайнятості (втрата роботи, невідповідність навичок попиту, неформальна зайнятість, «пастка бідності» при короткострокових допомогах);

житлова нестабільність (високі витрати на оренду, погані умови в МКП, ризик виселення/повторного переміщення);

бар'єри доступу до послуг (медичних, освітніх, реабілітаційних, соціальних)

та дефіцит місць у громадах;
психосоціальні наслідки травми й ризику погіршення ментального здоров'я,
що впливають на працездатність і сімейні стосунки;
ризик насильства та експлуатації, зокрема гендерно зумовленого;
ризик соціальної ізоляції та конфліктності (напруга між «новими» і «старими» мешканцями, стигматизація).

Для біженців/осіб під тимчасовим захистом у приймаючих країнах додаються специфічні ризики: мовні бар'єри, невизнання кваліфікацій, сегрегація на ринку праці, залежність від соціальних виплат, житловий дефіцит у приймаючих громадах, а також «розрив» соціальних зв'язків із країною походження. Саме тому превентивні заходи мають бути спрямовані не тільки на підтримку «виживання», а й на ранню інтеграцію, що знижує ймовірність довготривалої маргіналізації.

Раннє виявлення вразливості та оцінка ризиків. Одним із найбільш результативних превентивних інструментів є системне виявлення сімей/осіб із підвищеним ризиком кризи (без доходу, самотні літні, сім'ї з дітьми раннього віку, люди з інвалідністю, постраждалі від насильства, особи з ознаками тяжкого стресу), що має реалізовуватись через поєднання:

«порогових» критеріїв (доходи, житлові умови, стан здоров'я);
скринінгу психосоціальних потреб;
оцінки ризиків насильства/експлуатації;
оцінки доступу до послуг у громаді.

У міжнародній практиці гуманітарних і соціальних інтервенцій наголошується на необхідності ранньої оцінки потреб і багаторівневого реагування (від базової підтримки до спеціалізованих сервісів), що відображено, зокрема, у керівних підходах з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в надзвичайних ситуаціях та стандартах мінімального рівня гуманітарного реагування [42]. Для України це означає: не чекати, поки проблема перейде в «складні життєві обставини» з хронічними наслідками, а працювати на етапі ранніх симптомів.

Кейс-менеджмент і міжвідомчий соціальний супровід. Превенція в соціальній роботі практично неможлива без кейс-менеджменту: оцінка потреб → індивідуальний план → перенаправлення → контроль виконання → повторна оцінка. У правовій площині важливо, що Закон України «Про соціальні послуги» визначає підхід до надання соціальних послуг, їх класифікацію та роль надавачів/органів влади [7]. Для ВПО кейс-менеджмент має бути «інтегрованим»: робота з доходом/зайнятістю, житлом, здоров'ям, освітою дітей, психосоціальною підтримка, адже ці ризики взаємопідсилюють один одного.

Соціальна робота, орієнтована на громаду. Додатковим превентивним механізмом є розвиток громадських сервісів «низького порогу»: консультаційні пункти, мобільні бригади, центри життєстійкості/підтримки, групи взаємодопомоги, інтеграційні простори для дітей і дорослих. Такі інструменти скорочують «дистанцію» між людиною та системою допомоги, зменшують бар'єри звернення і підвищують раннє виявлення проблем. На практиці це особливо важливо в громадах із великою часткою переміщених осіб, де перевантаження інституцій може призводити до втрати контактів із найбільш уразливими сім'ями.

Превентивними заходами у сфері зайнятості та доходів варто виокремити наступне:

1. Принцип «швидкий перехід до доходу». Одним із найсильніших превентивних ефектів є скорочення періоду без доходу після переміщення. Для цього важливо:

швидка реєстрація статусу та доступ до базових виплат (як «мосту» до доходу);

паралельний запуск механізмів працевлаштування/перенавчання;

підтримка самозайнятості/мікробізнесу;

сприяння догляду за дітьми (бо відсутність садка/школи прямо блокує зайнятість).

В українській системі підтримки зайнятості ВПО превентивний характер має механізм компенсації роботодавцям витрат на оплату праці за

працевлаштування ВПО, врегульований постановою КМУ №331 «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» [28]. Його превентивна логіка полягає в тому, що працевлаштування знижує ризик бідності та залежності від допомоги, а стимул роботодавцю компенсує додаткові ризики найму працівника, який адаптується після переміщення.

Перекваліфікація та визнання компетентностей як профілактика «пастки низької якості зайнятості». Ризик-орієнтована превенція має враховувати, що швидка зайнятість «будь-де» інколи формує іншу проблему – закріплення в сегменті низькооплачуваної праці без перспектив (особливо у біженців у приймаючих країнах). Тому важливі програми:

короткі курси під локальний попит;

підтвердження часткових кваліфікацій;

навчання «на робочому місці»;

мовна підготовка як умова доступу до кращої роботи.

У ЄС правова рамка тимчасового захисту створює доступ до ринку праці, але результат залежить від інтеграційних моделей, що відображається і в практичних оглядах доступу до соціально-економічних прав осіб під тимчасовим захистом. Отже, превентивна соціальна робота щодо біженців має акцентувати не лише факт працевлаштування, а й якість зайнятості та перспективу професійного відновлення.

Фінансова інклюзія та профілактика боргової вразливості. Навіть за наявності роботи значна частина ВПО/біженців стикається з нестачею ресурсів на старті: депозит за оренду, витрати на переїзд, ліки, навчання. Превентивні заходи мають включати: консультації з фінансового планування, доступ до адресних програм підтримки, механізми «cash+» (грошова допомога + соціальна послуга/супровід), перенаправлення до гуманітарних програм за критеріями вразливості. Така комбінована підтримка в міжнародних підходах розглядається як ефективніша за «чисті» виплати, бо знижує ризик повторного

падіння у кризу.

Варто зазначити, що житлова нестабільність для ВПО є ризиком, який часто «тягне за собою» інші: безробіття (через переїзди), погіршення здоров'я, освітні розриви дітей, конфліктність і соціальну ізоляцію. Тому житлова превенція має бути багаторівневою:

Невідкладна стабілізація (первинна превенція повторного переміщення), що включає доступ до тимчасового розміщення, підтримку оплати оренди, консультації щодо прав на житло, перенаправлення до програм МТП/громад. У національній політиці внутрішнього переміщення житловий напрям фігурує як один із ключових пріоритетів, що закріплюється урядовими рамками та плануванням до 2025 року [40].

Перехідні рішення (вторинна превенція хронізації житлової кризи). Йдеться про відновлення/переобладнання житлового фонду громад, використання соціального житла, підтримку довгострокової оренди, субсидійні/ваучерні моделі, розвиток житлових програм для окремих категорій (сім'ї з дітьми, люди з інвалідністю). Превентивний ефект тут у тому, що стабільне житло зменшує ризик втрати роботи, дозволяє дітям закріпитись у школі та знижує стрес.

Сталі рішення (третинна превенція повторних криз), наприклад, програми доступного житла, іпотечні/кредитні інструменти для ВПО, житлові проекти громад, поєднані з локальною політикою зайнятості. Без цього соціальна робота змушена постійно «гасити пожежі», а не зменшувати ризики в довгій перспективі.

З погляду міжнародних стандартів, житловий компонент є базовим мінімумом гуманітарного реагування, а якість і сталість рішень прямо впливають на безпеку та соціальне відновлення [43]. Для України це означає, що житлова превенція – не «додаткова опція», а структурна умова зниження ризиків бідності, сімейної напруги й повторного переміщення.

Війна та переміщення формують високий рівень стресу, втрат і травматизації, що впливає на працездатність, здатність до навчання,

батьківські функції та сімейні взаємини. Превентивні підходи мають включати:

- низькопорогову психосоціальну підтримку. Психоедукація, групи підтримки, кризове консультування, підтримка батьківства, «дружні простори» для дітей. Такі інтервенції знижують ризик переходу стресових реакцій у стійкі порушення та зменшують сімейну напругу;

- система перенаправлення до спеціалізованих сервісів. Превенція потребує чіткої маршрутизації між соціальними службами, первинною медициною та спеціалізованою допомогою. Міжнародні керівні підходи наголошують на багаторівневій моделі підтримки, де не всі потребують спеціалізованого лікування, але кожен має мати доступ до базової допомоги [44];

- профілактика насильства та експлуатації. Економічна залежність, перенаселене житло, стрес і відсутність соціальних зв'язків підвищують ризики насильства. Превентивна соціальна робота включає інформування про права й доступні сервіси, безпечні канали звернення, координацію з поліцією/медициною, підтримку постраждалих і роботу з кривдником (де це можливо та безпечно).

Освітні розриви для дітей ВПО та біженців мають довгострокові наслідки: зниження людського капіталу, ризик бідності в майбутньому, проблеми соціальної інтеграції. Превентивні заходи мають бути зосереджені на:

- швидкому включенні дітей у навчальний процес (доступ до шкіл/садків, підвезення, цифрові рішення);

- соціальному супроводі сімей із дітьми (особливо при інвалідності, хронічних хворобах);

- інтеграційних програмах у громадах, щоб знижувати ризики булінгу/ізоляції; підтримці молоді у профорієнтації та переході до навчання/роботи (щоб запобігти NEET-ризикам).

Навіть найкращі інтервенції не дадуть превентивного ефекту без

інституційного забезпечення. Ключовими організаційними елементами є:

1. Координація суб'єктів. Багатосуб'єктність системи (держава – громади – НУО – міжнародні організації) потребує узгодження ролей, єдиних маршрутів перенаправлення і прозорих правил взаємодії. Урядова стратегія до 2025 року прямо фокусується на системності та узгодженості політики внутрішнього переміщення [40].

2. Дані та раннє попередження. Превенція неможлива без постійного розуміння потреб: де зростає житлова нестабільність, у яких громадах падає зайнятість, де є черги до медичних послуг, що означає: регулярні оцінки потреб, інтеграція адміністративних даних, локальні карти послуг, моніторинг «вузьких місць».

3. Стандарти якості та оцінка результативності. Ризик-орієнтована соціальна робота має оцінюватись за результатом зниження вразливості (стабільний дохід, стійке житло, доступ до послуг, безпечне середовище), а не лише за кількістю консультацій чи виданих довідок.

Отже, превентивні заходи в управлінні соціальними ризиками ВПО та біженців мають комплексний характер і передбачають синхронізацію трьох аспектів: раннє виявлення та кейс-менеджмент, економічна інтеграція через зайнятість/навички, житлова стабілізація як базова умова соціальної безпеки, доповнені психосоціальною підтримкою, захистом дітей, профілактикою насильства та системною координацією. Перехід до такої моделі дозволяє розглядати соціальну роботу не як тимчасову «підтримку виживання», а як інструмент довгострокового зміцнення соціальної стійкості й зменшення повторних криз. Перехід до превентивної моделі має спиратися не лише на декларацію пріоритетів, а й на керованість процесу: спільну міжвідомчу координацію, регулярні оцінки потреб і ризиків у громадах, а також вимірювання результатів соціальної роботи через зміну рівня вразливості сім'ї (стабілізація житла, відновлення доходу, доступ до послуг, безпечне середовище). Саме така логіка закладена в державній політиці щодо внутрішнього переміщення до 2025 року [40], де наголошується на

системності, узгодженості дій та спроможності громад забезпечувати інтеграційні рішення, а не лише короткострокову допомогу.

Посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми

Сучасні виклики, пов'язані з масштабним внутрішнім і зовнішнім вимушеним переміщенням населення внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України, висувають підвищені вимоги до системи соціальної роботи як на державному, так і на місцевому рівнях. У таких умовах ефективність соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями дедалі більше залежить не лише від наявності нормативно-правових механізмів підтримки, а від рівня їх інтегрованості, узгодженості та здатності адаптуватися до реальних потреб людей і громад. Саме тому посилення системи соціальної роботи доцільно розглядати крізь призму взаємодії державних і місцевих механізмів, які формують єдину екосистему соціального захисту та соціальних послуг.

Досвід останніх років свідчить, що централізовані інструменти соціальної політики, попри їх важливість для гарантування базових прав і соціальних стандартів, не здатні повною мірою врахувати територіальні, соціально-демографічні та інфраструктурні відмінності громад, у яких фактично проживають внутрішньо переміщені особи. Аналітичні звіти міжнародних організацій наголошують, що ключовими бар'єрами доступу ВПО до соціальних послуг залишаються не стільки відсутність правових підстав, скільки фрагментарність надання допомоги, перевантаження соціальних служб, нестача фахівців і слабка координація між різними суб'єктами соціальної роботи [45]. У цьому контексті інтеграція державних і місцевих механізмів соціальної роботи розглядається як необхідна умова підвищення її результативності. Йдеться не про формальне делегування повноважень громадам, а про створення цілісної моделі, у якій державні

програми соціального захисту поєднуються з локальними сервісами, неурядовими ініціативами та міжнародною гуманітарною підтримкою. Такий підхід дозволяє перейти від універсальних рішень до гнучких моделей реагування, орієнтованих на конкретні соціальні ризики та потреби внутрішньо переміщених осіб і біженців.

Практика соціальної роботи в громадах з високою концентрацією ВПО демонструє, що саме місцевий рівень стає ключовою ланкою у забезпеченні доступу до соціальних послуг, зокрема житлової підтримки, працевлаштування, психосоціальної допомоги, освітніх і реабілітаційних сервісів. За результатами досліджень українських громадських організацій, громади, які інвестують у розвиток соціальної інфраструктури та міжсекторальне партнерство, демонструють вищий рівень соціальної інтеграції ВПО та нижчі ризики повторного переміщення і соціальної ізоляції [32]. Водночас відсутність системної підтримки з боку держави призводить до нерівності між громадами та посилення територіальної диференціації доступу до допомоги.

Однією з ключових проблем функціонування системи соціальної роботи залишається фрагментація відповідальності між різними інституціями. Соціальні служби, центри зайнятості, заклади охорони здоров'я, освітні установи та гуманітарні організації часто працюють паралельно, без єдиного механізму обміну інформацією та спільного планування. У результаті внутрішньо переміщені особи змушені самотійно орієнтуватися у складній системі допомоги, що підвищує ризики виключення найбільш вразливих груп. Саме тому міжнародні рекомендації дедалі частіше наголошують на необхідності розвитку інтегрованих моделей соціальної роботи, які передбачають кейс-менеджмент, міжвідомчу координацію та чіткі маршрути перенаправлення клієнтів між сервісами.

Посилення інтеграції державних і місцевих механізмів соціальної роботи передбачає також зміну управлінської логіки – від контролю виконання програм до управління результатами та соціальними ризиками. У цьому сенсі

важливою є не кількість наданих послуг, а їхній вплив на стабілізацію життєвої ситуації внутрішньо переміщених осіб, зниження ризиків бідності, безробіття, житлової нестабільності та соціальної ізоляції. Досвід програм, реалізованих за підтримки міжнародних партнерів в Україні, свідчить, що найбільш ефективними є ті моделі соціальної роботи, які поєднують фінансову допомогу з соціальним супроводом, психосоціальною підтримкою та сприянням економічній інтеграції [46].

Особливу роль у посиленні системи соціальної роботи відіграє розвиток партнерств між органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями та міжнародними донорами. Такі партнерства дозволяють громадам компенсувати обмежені бюджетні ресурси, впроваджувати інноваційні підходи до роботи з ВПО та підвищувати професійну спроможність соціальних працівників. Водночас аналітичні оцінки вказують на необхідність інституціоналізації цих практик, оскільки їх реалізація часто має проєктний і тимчасовий характер, що обмежує довгостроковий ефект для системи соціальної роботи загалом.

Важливою передумовою посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є реальна спроможність територіальних громад виконувати делеговані їм функції у сфері соціального захисту та надання соціальних послуг. Реформа децентралізації в Україні створила інституційні умови для наближення соціальних сервісів до отримувачів, однак повномасштабна війна виявила суттєві диспропорції між громадами за рівнем ресурсного забезпечення, кадрового потенціалу та управлінської спроможності. За даними аналітичних досліджень Ради Європи та Програми розвитку ООН, громади з високою концентрацією ВПО стикаються з різким зростанням навантаження на соціальні служби без пропорційного збільшення фінансування та персоналу, що знижує якість і доступність допомоги для найбільш вразливих груп населення [47]. У цьому контексті посилення системи соціальної роботи передбачає перехід від формального виконання повноважень до стратегічного управління соціальними процесами на

місцевому рівні. Йдеться про здатність громад не лише адмініструвати виплати чи реєстраційні процедури, а й здійснювати комплексну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб, прогнозувати соціальні ризики та планувати розвиток соціальної інфраструктури з урахуванням демографічних змін. Практика громад, які впровадили локальні програми інтеграції ВПО (житлові рішення, підтримку зайнятості, психосоціальні сервіси), свідчить, що поєднання державних інструментів із місцевими ініціативами дозволяє суттєво знизити ризики соціальної напруги та маргіналізації переміщених осіб [48].

Особливе значення у цьому процесі має впровадження інтегрованих моделей надання соціальних послуг, які передбачають координацію дій різних суб'єктів соціальної роботи в межах єдиного клієнтоорієнтованого підходу. Кейс-менеджмент, що активно використовується у практиці соціальної роботи з ВПО та біженцями за підтримки міжнародних організацій, дозволяє розглядати людину або сім'ю не як «отримувача окремої послуги», а як комплексний випадок із взаємопов'язаними проблемами у сферах доходів, житла, здоров'я, освіти та психосоціального стану, адже саме інтегрований соціальний супровід підвищує сталість результатів допомоги та знижує ризик повторного звернення у кризових ситуаціях.

Водночас ефективність інтегрованих механізмів значною мірою залежить від налагодження міжвідомчої взаємодії. На практиці соціальні служби часто працюють ізольовано від центрів зайнятості, медичних закладів та освітніх установ, що унеможлиблює комплексне реагування на потреби ВПО. Відсутність єдиних маршрутів перенаправлення клієнтів та стандартизованих процедур взаємодії призводить до дублювання функцій, втрати інформації та зростання адміністративного навантаження як на фахівців, так і на самих внутрішньо переміщених осіб. У цьому сенсі посилення ролі органів місцевого самоврядування як координаторів соціальної роботи на територіальному рівні є ключовим чинником підвищення ефективності всієї системи.

Значний потенціал для посилення системи соціальної роботи закладений

у розвитку партнерств з неурядовими та міжнародними організаціями, які з початку повномасштабної війни стали важливими суб'єктами надання соціальної та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам і біженцям. UNHCR, UNICEF, IOM, NRC, а також українські громадські організації забезпечують доступ до житлових програм, психосоціальної підтримки, правової допомоги та програм економічної інтеграції, часто заповнюючи прогалини державної системи. Проте ефективність такої допомоги знижується за відсутності інституційної інтеграції з державною та муніципальною системою соціальної роботи.

Практика демонструє, що громади, які уклали меморандуми про співпрацю з гуманітарними організаціями та створили спільні координаційні платформи, мають вищий рівень охоплення ВПО комплексною підтримкою та кращі показники соціальної адаптації. Водночас проєктний характер багатьох гуманітарних ініціатив створює ризик нестійкості результатів після завершення фінансування. Саме тому аналітичні рекомендації міжнародних партнерів наголошують на необхідності інтеграції успішних пілотних практик у постійні механізми місцевої соціальної політики [49].

Окремого розгляду потребує роль цифрових інструментів у посиленні системи соціальної роботи. Запровадження електронних реєстрів, онлайн-сервісів подання заяв та цифрових платформ комунікації значно спростило доступ внутрішньо переміщених осіб до соціальних виплат і послуг. Водночас актуальною залишається цифрова нерівність, зокрема серед осіб похилого віку, людей з інвалідністю та осіб, які проживають у сільських громадах. У цьому контексті посилення системи соціальної роботи передбачає не лише розвиток цифрових сервісів, а й поєднання їх з офлайн-підтримкою та соціальним супроводом, що забезпечує реальну, а не формальну доступність допомоги.

Крім того, інтеграція державних і місцевих механізмів соціальної роботи неможлива без посилення аналітичної та моніторингової складової управління. Систематичний збір і аналіз даних про потреби ВПО, рівень їх зайнятості, житлову ситуацію та доступ до послуг дозволяє громадам і

державним органам своєчасно виявляти зони підвищених соціальних ризиків і коригувати політику підтримки. За оцінками Світового банку, використання даних для прийняття управлінських рішень є критично важливим для переходу від кризового реагування до стратегічного управління соціальними ризиками.

Таким чином, посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми передбачає комплексні зміни в управлінській логіці, організації надання послуг і взаємодії між суб'єктами соціальної роботи. Поєднання державних гарантій, спроможності громад, потенціалу неурядового сектору та міжнародної підтримки створює передумови для формування більш стійкої та орієнтованої на результат системи соціальної роботи. Такий підхід дозволяє не лише пом'якшувати наслідки вимушеного переміщення, а й знижувати довгострокові соціальні ризики, сприяючи соціальній інтеграції та відновленню життєвого потенціалу внутрішньо переміщених осіб і біженців. Доповнюючи викладене, доцільно акцентувати увагу на тому, що інтеграція державних і місцевих механізмів соціальної роботи має не лише організаційний, а й соціально-психологічний вимір. Для внутрішньо переміщених осіб ефективність системи підтримки значною мірою визначається рівнем довіри до інституцій, відчуттям передбачуваності допомоги та наявністю зрозумілих і стабільних каналів взаємодії з соціальними службами.

У цьому контексті важливим напрямом посилення системи соціальної роботи є розвиток інституційної пам'яті та наступності рішень. Часті зміни програм підтримки, критеріїв отримання допомоги або порядку взаємодії між органами влади створюють додаткові соціальні ризики для внутрішньо переміщених осіб, які перебувають у стані тривалої невизначеності. Стабільність соціальної політики та прозорість механізмів її реалізації є ключовими чинниками зниження вразливості переміщених осіб і формування умов для їх соціальної та економічної інтеграції [50].

Окремої уваги потребує питання територіальної мобільності внутрішньо

переміщених осіб та його вплив на організацію соціальної роботи. Повторні переміщення, характерні для значної частини ВПО, ускладнюють ведення соціального супроводу, переривають доступ до послуг і створюють ризик «випадіння» людей із системи соціального захисту. У цьому сенсі інтеграція державних і місцевих механізмів має включати розвиток міжрегіональної координації та обміну інформацією, що дозволить забезпечити безперервність соціального супроводу незалежно від місця перебування людини.

Важливим аспектом посилення системи соціальної роботи є врахування специфіки роботи з окремими групами внутрішньо переміщених осіб, зокрема сім'ями з дітьми, людьми похилого віку, особами з інвалідністю та жінками, які самостійно виховують дітей. Універсальні підходи до надання соціальних послуг не дозволяють ефективно реагувати на комплексні потреби цих груп і можуть призводити до відтворення соціальної нерівності навіть за наявності формального доступу до допомоги [51]. У цьому зв'язку інтеграція державних і місцевих механізмів має супроводжуватися розвитком спеціалізованих програм та сервісів, адаптованих до потреб конкретних категорій ВПО.

Отже, посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми має розглядатися як комплексний і довгостроковий процес, що виходить за межі реагування на окремі кризові ситуації. Йдеться про формування узгодженої моделі соціальної роботи, у якій державні гарантії соціального захисту поєднуються зі спроможністю територіальних громад, потенціалом неурядових організацій та ресурсами міжнародної допомоги. Така інтеграція дозволяє забезпечити безперервність соціального супроводу, підвищити доступність і якість соціальних послуг, а також зменшити фрагментарність і дублювання інтервенцій. Водночас орієнтація на управління соціальними ризиками передбачає зміщення акцентів з формального надання ситуації внутрішньо переміщених осіб, їх соціальну та економічну інтеграцію, відновлення довіри до інституцій і зниження ризиків довготривалої залежності

від соціальної підтримки. У такому контексті соціальна робота постає не лише як інструмент пом'якшення наслідків війни, а як ключовий елемент відновлення соціальної згуртованості, зміцнення людського потенціалу громад і формування підґрунтя для сталого розвитку у післявоєнний період, що, своєю чергою, актуалізує питання професійної спроможності та ролі соціальних працівників у реалізації інтегрованих підходів соціальної роботи.

Додатковим аспектом посилення інтегрованої системи соціальної роботи є формування єдиних підходів до планування та реалізації соціальних інтервенцій на державному й місцевому рівнях. У сучасних умовах значна частина програм підтримки внутрішньо переміщених осіб функціонує у форматі короткострокових проєктів, що орієнтовані на швидке реагування, але не завжди враховують довгострокові наслідки для соціальної структури громад. Відсутність узгоджених стратегічних рамок між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування призводить до ситуації, коли окремі соціальні ініціативи не підсилюють одна одну, а інколи навіть конкурують за ресурси та увагу отримувачів допомоги. У цьому контексті інтеграція механізмів соціальної роботи передбачає не лише координацію дій, а й спільне бачення цілей, пріоритетів і очікуваних результатів підтримки ВПО та біженців.

Важливою складовою такої інтеграції є узгодження фінансових механізмів соціальної роботи. Державні трансферти, субвенції, місцеві бюджети та кошти міжнародної допомоги формують складну багатоканальну систему фінансування, яка за відсутності координації може використовуватися неефективно. Практика свідчить, що громади з обмеженим досвідом роботи з донорськими програмами часто не здатні повною мірою інтегрувати гуманітарну допомогу в локальні системи соціального захисту, що знижує її довгостроковий ефект. Натомість поєднання державних фінансових інструментів із ресурсами міжнародних організацій у межах єдиної місцевої стратегії дозволяє не лише розширити обсяг допомоги, а й спрямувати її на розвиток соціальної інфраструктури та посилення інституційної спроможності

соціальних служб.

Окрему увагу слід приділити питанню стандартизації та якості соціальних послуг у межах інтегрованої системи соціальної роботи. Нерівномірний рівень розвитку соціальних сервісів у різних громадах призводить до суттєвих відмінностей у доступі ВПО до підтримки залежно від місця проживання. За таких умов інтеграція державних і місцевих механізмів має включати впровадження єдиних мінімальних стандартів надання соціальних послуг, які б гарантували базовий рівень підтримки незалежно від території. Водночас ці стандарти мають залишати простір для адаптації до локальних умов, що дозволить громадам враховувати специфіку соціально-демографічної структури, інфраструктурні можливості та наявні ресурси.

Посилення системи соціальної роботи також потребує переосмислення ролі соціального працівника в умовах інтегрованих механізмів. У сучасній моделі соціальної роботи фахівець дедалі частіше виступає не лише виконавцем окремих адміністративних процедур, а координатором допомоги, посередником між людиною та системою соціальних сервісів, що особливо актуально для роботи з внутрішньо переміщеними особами, які часто стикаються з одночасною дією кількох соціальних ризиків [52]. Інтегрована система соціальної роботи створює умови для переходу від формального обслуговування клієнтів до індивідуалізованого соціального супроводу, що враховує життєву траєкторію людини та її потенціал до відновлення соціальної самостійності.

У цьому контексті важливим є розвиток механізмів професійної підтримки соціальних працівників на державному та місцевому рівнях. Перевантаження кадрів, емоційне вигорання та брак можливостей для підвищення кваліфікації знижують ефективність навіть добре побудованих інституційних моделей. Інтегровані підходи до соціальної роботи мають передбачати системну підтримку фахівців, зокрема через супервізію, навчальні програми, обмін досвідом між громадами та залучення експертної допомоги міжнародних організацій, що дозволяє не лише підвищити якість

надання соціальних послуг, а й забезпечити сталість функціонування системи в умовах тривалих криз.

Ще одним важливим виміром інтеграції державних і місцевих механізмів є посилення горизонтальної взаємодії між громадами. Значна мобільність внутрішньо переміщених осіб зумовлює потребу у взаємному визнанні результатів соціального супроводу, обміні інформацією та узгодженні підходів до роботи з клієнтами. Відсутність таких механізмів призводить до повторної оцінки потреб, втрати даних і зростання адміністративного навантаження як для соціальних служб, так і для самих ВПО. Інтегрована система соціальної роботи має враховувати міжрегіональний вимір і забезпечувати безперервність допомоги незалежно від переміщення людини між громадами.

Крім того, посилення системи соціальної роботи неможливе без розвитку інструментів участі внутрішньо переміщених осіб у формуванні соціальної політики на місцевому рівні. Залучення ВПО до консультацій, громадських обговорень і оцінки якості соціальних послуг дозволяє зробити інтегровані механізми більш чутливими до реальних потреб людей. Такий підхід сприяє підвищенню довіри до інституцій, зменшенню соціальної напруги та формуванню партнерських відносин між отримувачами допомоги й суб'єктами соціальної роботи. У довгостроковій перспективі це створює передумови для переходу від моделі залежності від соціальної підтримки до моделі активної соціальної інтеграції.

Важливим напрямом інтеграції державних і місцевих механізмів є також поєднання соціальної роботи з політикою відновлення та розвитку громад. В умовах війни соціальна робота часто сприймається як інструмент реагування на кризу, однак у післявоєнний період вона має стати складовою ширшої стратегії відновлення людського потенціалу та соціальної згуртованості. Інтеграція соціальних, економічних і просторових рішень дозволяє громадам не лише забезпечувати базові потреби ВПО, а й створювати умови для їх довгострокового проживання, працевлаштування та участі в суспільному

житті.

Таким чином, доповнюючи вже окреслені напрями, можемо стверджувати, що посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми є багатовимірним процесом, який охоплює управлінський, фінансовий, кадровий та соціальний рівні. Реалізація інтегрованого підходу дозволяє перейти від фрагментарних інтервенцій до цілісної моделі соціальної підтримки, зорієнтованої на зниження соціальних ризиків, зміцнення спроможності громад і відновлення життєвого потенціалу внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Висновки до розділу 3

У розділі 3 обґрунтовано напрями вдосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні в контексті управління соціальними ризиками, актуалізованими повномасштабною війною. Доведено необхідність переходу від фрагментарних і реактивних форм підтримки до комплексної, превентивної та інтегрованої моделі соціальної роботи, орієнтованої на зниження соціальної вразливості та відновлення соціального функціонування осіб і сімей.

Встановлено, що превентивні заходи управління соціальними ризиками ВПО та біженців мають багатовимірний характер і охоплюють економічні, житлові та психосоціальні аспекти. Обґрунтовано доцільність застосування багаторівневої превенції, що включає раннє виявлення вразливості, соціальний супровід, підтримку зайнятості, стабілізацію житлових умов і психосоціальну допомогу, що дозволяє зменшити ризики хронізації соціальних проблем і повторного переміщення.

Доведено, що ефективність соціальної роботи з ВПО значною мірою залежить від інтеграції державних і місцевих механізмів соціального захисту та надання соціальних послуг. Виявлено, що фрагментація відповідальності, нерівність ресурсної спроможності громад і недостатня міжвідомча координація знижують результативність підтримки та підвищують ризики соціального виключення. Наголошено на ключовій ролі територіальних громад у координації допомоги, розвитку соціальної інфраструктури та реалізації інтегрованих клієнтоорієнтованих моделей соціальної роботи.

Узагальнюючи результати розділу, зроблено висновок, що вдосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями має ґрунтуватися на поєднанні превентивного, інтегрованого та ризик-орієнтованого підходів, що дозволяє розглядати соціальну роботу як стратегічний інструмент зниження довгострокових соціальних ризиків і зміцнення соціальної згуртованості в Україні.

ВИСНОВКИ

У магістерській кваліфікаційній роботі досягнуто поставленої мети та виконано визначені завдання, що дало змогу комплексно дослідити соціальну роботу з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні в контексті управління соціальними ризиками. Узагальнено та зроблено наступні висновки:

- розглянуто соціальні ризики внутрішнього переміщення та вимушеної міграції. З'ясовано їх багатовимірний характер і системний вплив на життєдіяльність осіб і сімей. Встановлено, що ключовими ризиками для внутрішньо переміщених осіб і біженців є втрата житла та доходів, безробіття або нестабільна зайнятість, обмежений доступ до соціальних і медичних послуг, психосоціальні наслідки травматичного досвіду, соціальна ізоляція та ризики повторного переміщення. Доведено, що зазначені ризики мають кумулятивний характер і взаємно посилюють один одного, що потребує комплексного та превентивного підходу з боку системи соціальної роботи;

- визначено внутрішньо переміщених осіб та біженців як об'єкт соціальної роботи, що характеризується високим рівнем соціальної вразливості, неоднорідністю складу та динамічністю потреб. Обґрунтовано, що соціальна робота з цією категорією населення має поєднувати індивідуальний підхід до клієнта із системним реагуванням на виклики на рівні громад і держави;

- проаналізовано теоретичні підходи та моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями, зокрема компенсаторні, інтеграційні та ризик-орієнтовані моделі. Встановлено, що в умовах воєнного стану найбільш перспективною є інтегрована модель соціальної роботи, яка поєднує соціальний захист, соціальні послуги, кейс-менеджмент і превентивні інструменти управління соціальними ризиками;

- оцінено масштаби внутрішнього переміщення і біженства в Україні, що дозволило підтвердити безпрецедентний характер міграційних процесів і їх

довготривалі соціально-економічні наслідки. Встановлено, що значна концентрація внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах створює додаткове навантаження на місцеву соціальну інфраструктуру та актуалізує потребу в посиленні ролі органів місцевого самоврядування у сфері соціальної роботи;

- проведено аналіз системи соціального забезпечення та соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб і біженців, що засвідчив наявність в Україні базової нормативно-інституційної основи соціальної підтримки. Водночас виявлено проблеми фрагментарності надання допомоги, обмеженої міжвідомчої координації та нерівності доступу до соціальних послуг залежно від спроможності територіальних громад. Зроблено висновок, що домінування короткострокових компенсаторних заходів не забезпечує достатнього зниження довгострокових соціальних ризиків;

- проведено оцінку ефективності соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями крізь призму управління соціальними ризиками. Визначено, що охоплення соціальними послугами не завжди трансформується у стабілізацію життєвої ситуації клієнтів. Збереження ризиків бідності, нестабільної зайнятості та житлової невизначеності свідчить про необхідність зміщення акцентів соціальної роботи з реагування на наслідки криз на їх запобігання;

- запропоновано превентивні заходи у сфері управління соціальними ризиками внутрішньо переміщених осіб та біженців, які охоплюють раннє виявлення вразливості, індивідуальний соціальний супровід, підтримку зайнятості та доходів, житлову стабілізацію, психосоціальну допомогу та профілактику соціального виключення. Обґрунтовано, що превентивний підхід дозволяє зменшити ймовірність хронізації соціальних проблем і повторних криз;

- розглянуто посилення системи соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами та біженцями через інтегровані державні й місцеві механізми. Доведено, що ефективність соціальної роботи значною мірою

залежить від узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, неурядових і міжнародних організацій. Обґрунтовано доцільність розвитку інтегрованих моделей соціальної роботи, які забезпечують безперервність соціального супроводу, зниження дублювання послуг і підвищення їх результативності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованих підходів і рекомендацій у діяльності органів соціального захисту населення, соціальних служб територіальних громад, центрів надання соціальних послуг, а також громадських і міжнародних організацій, що працюють з внутрішньо переміщеними особами та біженцями. Матеріали роботи можуть бути використані в освітньому процесі та під час розробки місцевих програм соціальної підтримки.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами та біженцями в Україні має трансформуватися у стратегічний інструмент управління соціальними ризиками, спрямований не лише на подолання наслідків війни, а й на відновлення соціальної стійкості, інтеграцію та довгостроковий розвиток як окремих осіб, так і територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706->

Т

Шовак І. Проблеми соціальної вразливості внутрішньо переміщених осіб та вимушених мігрантів. *Народна творчість та етнологія*. 2022. Вип. № 4 (396). с. 25 – 35.

У 4. Біль М.М. Науково-аналітична записка «Внутрішньо переміщені особи: виклики і загрози, вплив на соціальну інфраструктуру та політика підтримки. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20220801.pdf>

Р 5. Нікітіна В. В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. № 2 (49). с. 120 ч 123.

g 6. Малиновська О., Яценко Л. Вимушена внутрішня міграція в Україні: наслідки та виклики суспільній стійкості. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2024. Вип. № 1 (30). с. 10 – 20.

П

Р 8. Укрінформ. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну.

g

е 9. Національний Інститут Стратегічних Досліджень. Внутрішні

в

и 10. Осіпова Л. Проблеми забезпечення соціальної допомоги біженцям і вимушеним переселенцям та механізми їх вирішення. *International Science*

у

Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів

М

Про Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг: Постанова Кабінету

р

а

і

М

Байдарова О. О. Особливості груп взаємопідтримки осіб, які пережили психотравмівні події. Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-11 жовтня 2019 року, м. Запоріжжя). – Запорізький національний університет. – Запоріжжя: ЗНУ, 2019. с. 97 – 98.

Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова К

Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

У 16. Семигіна Т., Столярик О. Кола пекла чи кола підтримки? (вастосування концепції «людина в оточенні» у практиці соціальної роботи).

Р

а 17. Песоцька Ю. Соціальна робота та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. Vol. № 1. pp. 89 – 99.

Сахарук Ю. П. Сучасні підходи до соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. Вип. № 2. с. 72 – 79.

Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життестійкості: Постанова Кабінету

М

Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життестійкості в територіальних громадах: Постанова Кабінету Міністрів України від (дата звернення 15.09.2025р.)

Ф 21. Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної Політики України. Внутрішньо переміщені особи. URL:

Б

Р 2

В

М

Н

С

Eurostat. Temporary protection for 4.33 million in November 2025. URL:
<https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260112-1>

Портал державних послуг. Як оформити щомісячну адресну допомога
внутрішньо переміщеним особам. URL:

РБК-Україна. Виплати ВПО: який розмір допомоги для переселенців у 2024
р

Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на
оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок
проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету
М

Visit Ukraine. Особливості працевлаштування українців з тимчасовим захистом
У

РБК-Україна. Безкоштовне житло для переселенців: де шукати і як отримати
Ж

Ж

Ж

Р 3

Ж

Ж

Ж

Ж 3

Ж 39. Аналітичний звіт за результатами опитування громадян України
працездатного віку, зайнятих у країнах прибуття, які планують за певних
Ж

Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення
на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її
реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від

Ж

Ж

Ж

(дата звернення 12.12.2025р.)

41. Судова влада України. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та

в Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в

д Асоціація Сфера. *Посібник Сфери: Гуманітарна Хартія та Мінімальні стандарти гуманітарного реагування*, 4-те видання, Женева, Швейцарія,

в а Кердивар В. В., Євпак С. В., Платонов С. В. Вплив війни на психологічний стан вразливих категорій внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Соціальна психологія; психологія соціальної роботи*. 2025. Т. 36 (75). Вип. № 4. с. 101 – 108.

в Галіахметов І. А. Змістовна характеристика прав внутрішньо переміщених осіб та хост-територіальних громад. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ II. Конституційне право; Муніципальне право. 2022. с. 63 – 68.

и 46. Відродження. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб до життя в

н Іміна. Від державної соціальної допомоги залежать 63% внутрішньо

й 4

и 49. Антикризисний медіа-центр. Покращення умов проживання для ВПО: громади отримують додаткові механізми компенсації. URL:

и

и Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. Україна та

и Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії: колективна монографія.

и

и

и

За наук. ред. Пелеха Ю. В. – Рівне: Волинські обереги, 2023. 308 с.

52. Кінаш О. М. Роль соціального працівника у процесі соціальної адаптації вимушено переміщених осіб в Україні. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2025. Вип. № 1 (111). с. 61 – 71.